

KAPITTEL 2

Fra statskirkelig anstaltprest til spesialprest i livssynsåpent samfunn

Per Kristian Aschim Førsteamanuensis II, MF vitenskapelig høyskole og fagsjef i Presteforeningen

Abstract: This chapter gives an overview of the development of chaplaincy in public institutions in (Denmark-)Norway from the reformation until the present. The presentation divides the development into four phases and differentiates between four different purposes in specialized pastoral care in public institutions. The four different purposes can be said to be emphasized in the four different phases. The presentation concentrates mainly on prison and healthcare chaplaincy, while student and military chaplaincy is only briefly touched upon. The first phase (1536–1850) was emphasizing the king's religious care for his subjects through the State Church clergy, also when in jail or hospital. The second phase (1850–1975) was a phase of professionalization and specialization. The specializing of prison chaplaincy was related to the development of correctional treatment of the prisoners in cell prisons. The specializing of healthcare chaplaincy was connected to the development in the institutions of somatic and psychiatric healthcare. The third phase was a phase of organizational change and expansion (1975–2000), and emphasized the citizens, prisoners and patients, right to religious practice, the state's and the public institutions' obligation to provide spiritual care, and consequently the need for more positions for prison and healthcare chaplains. In the most recent development of a pluralistic society open to a diversity of religious and life stance practices (the 2000s), the emphasis has been on existential care as part of a holistic care, alongside the care for the right to religious practice for prisoners, patients, and their relatives, leading to more pluralized chaplaincies in public institutions.

Keywords: chaplaincy, public institutions, state religion, freedom of religion, religious practice, existential care

Innledning

Det er en lang vei fra reformasjonstidens og eneveldets religionsmonopol til dagens samfunn med religionsfrihet og idealet om «det livssynsåpne samfunn». Hele tiden har det vært en kirkelig tjeneste i anstalter for syke og fattige og i straffeanstalter, eller i institusjoner i helsevesenet, sosialvesenet og kriminalomsorgen, som vi ville si i dag. Kirkens omsorg for syke, fattige og fengslede har historisk som oftest blitt ivaretatt av de ordinære sokneprestene, men ved større anstalter, eller i byer med flere anstalter, kunne det opprettes egne embeter for «anstaltprester». Fra midten av 1970-tallet ble betegnelsen avløst av «institusjonsprester», før det på 2000-tallet ble vanlig å bruke betegnelsen «spesialprester». På 2000-tallet har det også blitt ansatt representanter for andre tros- og livssynssamfunn for å ivareta en tilsvarende religions- og livssynstjeneste i offentlige institusjoner som det Den norske kirkes prester gjør.

Tjenesten var i tidligere tider et uttrykk for at ingen skulle være utenfor kirkens og kongens religiøse omsorg – og disiplinering for straffeanstaltene vedkommende. Gudstjenester med forkynnelse og sakramentsforvaltning, kirkelige handlinger, sjelesorg, og i noen tilfeller kirkelig undervisning, skulle være tilgjengelig for de innlagte og innsatte. Allerede fra 1850-tallet ble det behov for en mer spesialisert institusjonstilpasset prestedtjeneste i fengslene med innføringen av isolasjonsfengselet. Fra opprettelsen av Gaustad sinnssykeasyl i 1855 begynte en viss spesialisering av prestedtjenesten i det vi i dag kaller psykiatrien, men det gikk lang tid før det fra omkring 1950 skjedde en faglig utvikling og spesialisering av sykehusprestedtjenesten i retning av en pastoralklinisk tjeneste. Fra samme tid, omkring 1950, sluttet Norge seg til internasjonale konvensjoner hvor religionsfrihet ble regnet som en menneskerettighet. Men det var ikke før de demografiske endringene med økt innvandring til Norge hadde bidratt til større religions- og livssynsmessig mangfold i befolkningen, at diskusjonen kom opp om hvordan eksistensielle spørsmål, religion og livssyn kunne ivaretas for alle i offentlige institusjoner. Spørsmålet om livssynsmangfoldig eller livssynsåpen religions- og livssynstjeneste i offentlige institusjoner kom for alvor på dagsordenen på 2000-tallet.

Det har også vært organisert egne menigheter og egen prestedtjeneste for militært personell, og i nyere tid prestedtjeneste blant studenter. Disse tjenestene har en noe annen kirkelig begrunnelse enn prestedtjenesten

blant syke og i fengsler, som kan utledes fra Det nye testamente, Matteus 25,36: «..., jeg var syk, og dere så til meg; jeg var i fengsel, og dere besøkte meg.» På den annen side kan feltpresttjeneste begrunnes menneskerettslig ut fra retten til fri religions- og livssynsutøvelse, på linje med sykehus- og fengselspresttjenestene. Studentpresttjenesten har vært mer pragmatisk begrunnet, som kirkelig nærvær for en gruppe i en særlig livssituasjon.

Spesialpresttjenestenes historie er i liten grad beskrevet i sammenheng. Dette kapittelet må betraktes som et første forsøk på å tegne noen linjer i denne historien og gi en oversikt. Etter en redegjørelse for utviklingen i antall spesialprester og utviklingen i terminologi skisseres en utvikling i fire faser: Den statskirkelige anstaltspresten (1536–1850), profesjonalisering og spesialisering av prestedtjenestene i offentlige institusjoner (1850–1975), endring i organisering og ekspansjon (1975–2000) og spesialpresttjenestene i det livssyns åpne eller livssynsmangfoldige samfunn (2000-tallet). Endringene i spesialpresttjenestene speiler dels den religionspolitiske utviklingen, dels utviklingen av de offentlige institusjonene og dels utviklingen i forståelsen av prestedtjenesten og prestedtjenestens rolle i institusjonskontekstene, noe som har gitt seg utslag i profesjonaliseringen og spesialiseringen av prestedtjenestene i institusjonene.

I den følgende framstillingen vil tyngdepunktet ligge på prestedtjeneste i sykehus og fengsler, mens studentpresttjenesten og prestedtjeneste i forsvaret gis mindre plass. Andre typer spesialisert prestedtjeneste som ikke har vært rettet mot denne typen institusjoner, er holdt utenfor i arbeidet, slik som for eksempel anleggsprester og sesongbundet prestedtjeneste knyttet til fiskeriene (Hansson, 1935, s. 74). Det har heller ikke vært mulig å følge utbyggingen av og utviklingen i de offentlige institusjonene, altså utviklingen i omgivelsene spesialpresttjenesten fant og finner sted innenfor, systematisk i denne omgang.

Framstillingen vil ta utgangspunkt i omfanget og utbyggingen av de spesialiserte prestedtjenestene, og ta for seg endringene i lovgivning og religionspolitikk, i spesialpresttjenestenes funksjon, rolle og hensikt, i fagutvikling, og endelig endringene i retning av en mer livssynsplural eller livssyns åpen prestedtjeneste. Gjennom framstillingen ønsker jeg å vise hvordan det var en faglig og funksjonelt spesialisert prestedtjeneste som på ulike måter var integrert i de offentlige samfunnsinstitusjonene, og med røtter i en statskirkelig orden, som skulle åpnes i livssyns åpen retning på 2000-tallet.

Offentlige og kirkelige utredninger utgjør en sentral del av kildematerialet. Dels inneholder de kartlegginger som gir oversikt over antall stillinger og spesialprestenes virksomhet på visse tidspunkter i utviklingen, dels gir de uttrykk for den (religions)politiske forståelsen av tjenesten, dels gir de grunnlag for politikk på feltet som får betydning både for utviklingen i antall stillinger og for spesialpresttjenestenes funksjon, rolle og hensikt. Disse utredningene har vært lite kjent, er til dels vanskelige å finne, og har etter min oppfatning spilt en større rolle for utviklingen enn man til nå har vært klar over. Andre tilnærminger kunne vært valgt. Studentpresttjenesten og feltpresttjenesten kunne vært trukket mer inn. Det kunne vært lagt mer vekt på å få fram spesialprestenes praksis i institusjonene og hvordan denne endres over tid. Dette ville krevd prioritering av arbeid med andre typer kildemateriale og ville ført til en mer omfattende framstilling. Disse linjene i spesialpresttjenestenes historie får stå som en oppfordring til videre forskning på feltet.

Forskningsstatus

Presttjenesten i Forsvaret er den eneste av spesialpresttjenestene som har fått en samlet historiefamstilling (Lunde, 2003). Denne framstillingen er siden supplert med studier av overgangen fra feltprestkorps til tros- og livssynskorps (Lunde, 2021; Mæland & Lunde, 2017; Lunde, kapittel 10 i denne boka). Det finnes lite eller ingen forskningslitteratur som behandler historien til presttjenesten i fengsler, sykehus og høyere utdanningsinstitusjoner i sammenheng.

Når det gjelder fengselspresttjenesten, finnes en del spredte bidrag i enkeltinstitusjoners historie og i framstillinger av straffesystemets og fengselsvesenets historie i ulike perioder. Sentrale eksempler på slike studier er Peter Scharff Smiths framstilling av danske forhold med relevans for utviklingen i Norge i det han benevner «Det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770–1870» (Smith, 2003), Espen Schaannings framstilling av Botsfengselets historie (Schaanning, 2007a) og samme forfatters artikkel om presttjenesten ved Botsfengslet (Schaanning, 2007b). Når det gjelder den nyeste tiden med utvikling av et mer livssynspluralistisk samfunn og endringer i prinsipiell begrunnelse og organisering av fengselspresttjenesten, er dette behandlet i flere publikasjoner av Inger Furseth (Furseth, 2001, 2006, 2014; Furseth & Kühle, 2011) samt i en oversiktsartikkel av Helge Årsheim (Årsheim, 2020, se også Årsheim i denne boka). Innføringen

av importmodellen, også når det gjelder religiøse tjenester – særlig prestedtjenesten, er omtalt av Inger Marie Fridhov og Torfinn Langelid (2017, s. 265–266). I en utredning fra 1994 om organisering av prestedtjenesten i fengslene (Fridhov et al., 1994) bygde den historiske framstillingen på en mellomfagsoppgave i kriminologi av Ingjerd T. G. Kvarme som særlig tok for seg perioden 1851–1991 (Kvarme, 1991). En nyttig oversikt, skjønt ikke egentlig et forskningsbidrag, er oversikten Fengselsvesenet utarbeidet i 1904 over utviklingen av Fengselsvesenet i Norge på 1800-tallet, *Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede (Meddelelser, 1904)*. Den omtaler også utviklingen av prestedtjenesten i fengslene.

For helsevesenets del finnes det noen få bidrag som kort behandler sykehuspresttjenestens historie ved enkelte sykehus, ofte knyttet til jubileumshistorier (Bloch-Hoell, 1968; Farsund, 1980; Mamen, 1955). Nyere bidrag om sykehuspresttjenesten har stort sett lite fokus på historien, med unntak av visse utviklingstrekk de siste 50–70 år (Danbolt & Stifoss-Hanssen, 2020; Kolstad & Os, 2002; Stifoss-Hanssen et al., 2019, jf. også Stendal, 2013). En ny mer populærfaglig framstilling av Ståle Vansvik gir en oversikt, men ikke fullstendig, for utbyggingen og utviklingen av sykehuspresttjenesten i Norge fra 1800-tallet og framover (Vansvik, 2023). Framveksten av pastoralklinisk utdanning er beskrevet i flere artikler (Høydal, 1975; Teigen, 1986).

Studentpresttjenestens historie er ikke behandlet forskningsmessig i norsk sammenheng så langt jeg kjenner til.¹ Det finnes heller ikke samlede framstillinger av spesialpresttjenestenes historie i Norge.

Utvikling i antall stillinger

Ifølge historikeren Dagfinn Mannsåkers oversikt over «[p]restar i funksjon 1750–1910», var det tre anstaltprester i Norge i 1750, to i 1800, en i 1815 og 1825, ingen i 1835, men fire i 1845 (Mannsåker, 1954, s. 21). Ifølge *Norges Statskalender* var det fire anstaltprester i 1816, hvorav tre var kombinert med menighetstjeneste. To av prestene kombinerte tjeneste ved hospital og tukthus:

1 Enkelte historiske opplysninger finnes spredt hos Fjellbu, 1926, 1960; Grønningsæter, 1969; Hestvold, 1987; Kvalsnes et al., 1989; Naterstad, 1996.

- Opsloe Menighed og Hospital, samt Christiania Tugthus
  - Præst ved Hospitalet og Sognepræst til Aarstad (Bergen)
  - Sognepræst til Vor Frues Kirkes Menighed og Prædikant paa Munkholmen (Trondheim)
  - Præst ved Hospitalet og Tugthuset, og Prædikant i Angellstuerne (Trondheim)
- (*Kongeriget Norges Hof- og Stats-Calender*, 1816, s. 153, 170, 175).

I 1844 var det like mange, fire anstaltprester, men nå var bare én av fire stillinger kombinert med menighet (Aarstad, Bergen). Stillingen i Christiania omfattet nå slaveriet på Akershus festning og tukthuset. I Bergen var det kommet en ny stilling ved tukthuset og Bergens festnings slaveri ved siden av hospitalpresten, mens det i Trondheim nå var bare én stilling, som til gjengjeld kunne konsentrere seg fullt og helt om anstaltene (*Kongeriget Norges Stats-Calender*, 1844, s. 106, 122, 126). Fram til 1875 økte antall anstaltprester til 12, og holdt seg omkring dette nivået fram til 1910.

Tabell 1 Anstaltprester 1750–1910

	1750	1800	1815	1825	1835	1845	1855	1865	1875	1890	1900	1910
Anstaltprestar	3	2	1	1	0	4	7	9	12	12	13	12

Kilde: *Mannsåker*, 1954, s. 21 (utdrag av tabell).

Antallet økte svakt de neste femti årene. I 1955 var det 12 heltids sykehuspreststillinger i offentlige sykehus. I tillegg var det ca. 7 stillinger ved private sykehus (Frøshaug et al., 1955). Det var på denne tiden fem fengselspreststillinger, men tre av disse var kombinasjonsstillinger med sykehus (*Årbok for Den norske kirke*, 1953, s. 57–74).

Tabell 2 Spesialpreststillinger, Den norske kirke – antall stillinger (både heltid og deltid)

	1955	1961	1971	1984	1997	2005	2012	2022
Sykehus, sykehjem, offentlig	12	12	22	54	104	114	99	78–83
Sykehus, sykehjem, privat (ca.)	7	7	10	10	10	22	26	20**
Fengsel	5*	7	5	6	16	26	35	34
Studentprest		1	1	2	12	12	17	21

Kilder: *Frøshaug et al.*, 1955; *Lunde*, 2022; *Årbok for Den norske kirke*, 1953, 1961, 1971, 1984, 1997, 2005, 2012;

* Derav tre kombinerte fengselsprest- og sykehuspreststillinger (1953).

** 13 preststillinger ved private diakonale sykehus. I tillegg kommer 2 prester ved andre helseinstitusjoner og prester ansatt i sykehjem o.l. i Kirkens bymisjon (Lunde, 2022, s. 7). Antallet er et anslag.

Ved å telle antall stillinger oppgitt i *Årbok for Den norske kirke* kan vi se at antall sykehuspreststillinger ved offentlige sykehus økte noe fra 1961 til 1971. Så kom en betydelig ekspansjon på 1970–1990-tallet, med den største økningen i siste halvdel av 1980-tallet og første halvdel av 1990-tallet. Toppen ble nådd omkring 2005, med 114 offentlige sykehus- og sykehjemsprester. Etter 2005 har antall stillinger sunket. Økningen i antall fengselsprester og studentprester kom noe senere. Her begynner økningen for alvor en gang mellom 1984 og 1997. Antall fengselsprester økte mye fram til 2012, for så å flate ut. Antall studentprester økte fram mot 1997, sto så stille i perioden 1997 til 2005, men har økt siden, også i perioden 2012 til 2022.

I tillegg til stillingene i offentlige institusjoner, er det en rekke stillinger ved private institusjoner eller finansiert av private organisasjoner. I helse-sektoren lå antallet private stillinger på fra 7 til 10 i perioden 1961 til 1997. Deretter økte antallet til 26 i 2012. Tallene for 2022 er hentet fra utredningen *Kirkelig tjeneste i samfunnsinstitusjoner* (Lunde, 2022, s. 7–8). Den har ikke fullstendig oversikt over stillinger ved private institusjoner, men det kan se ut til å være en liten nedgang. Det er om lag 6 studentpreststillinger ved private institusjoner.

Årbok for Den norske kirke oppgir ikke om det er heltids- eller deltidsstillinger. Utredningen fra 2022 har ikke opplysninger om dette når det gjelder helsesektoren. Når det gjelder fengselsprestene, er det 24 heltids- og 10 deltidsstillinger. Blant studentprestene ansatt av Den norske kirke er det 19 årsverk fordelt på 21 stillinger i 2022 (Lunde, 2022, s. 8).

I 2022 er det i tillegg ca. 6 diakoner i helsesektoren, 1 studentdiakon (Lunde, 2022, s. 7–8) og 1 fengselsdiakon.²

I tillegg til prester fra Den norske kirke oppgir utredningen fra 2022 at det er 10 stillinger i helsevesenet som skal ivareta muslimer, humanister og andre. I fengslene har Frelsesarmeen et fengselsarbeid med om lag 10 fengselskapellaner, og Den katolske kirke har en prest med særlig ansvar for oppfølging av katolske innsatte i Østlandsområdet. På universiteter og høyskoler er det tre samtalepartnere i tillegg til studentprestene. I Forsvaret tjenestegjør i 2022 48 prester fra Den norske kirke, 6 prester/pastorer fra andre kirkesamfunn, to felthumanister og en feltimam.

---

2 Muntlig opplysning om fengselsdiakon fra tidligere generalsekretær Leiv Sigmund Hope i Diakonforbundet.

I tillegg er det 30 heimevernsprester på deltid. To av disse er fra Den katolske kirke (Lunde, 2022, s. 7–8).³

Den videre framstillingen har særlig perioder med betydningsfulle økninger i antall spesialpreststillinger for øye, og søker å få fram bakgrunnen for disse økningene, først særlig i antall fengselsprester fra 1850-tallet og framover, deretter den først forsiktige, så kraftige økningen i antall sykehusprester fra slutten av 1950-årene av, og særlig fra 1970- til 1990-tallet, og til slutt den betydelige økningen i antall fengselsprester fra 1990-tallet.

Terminologi: Anstaltprest, institusjonsprest, spesialprest

Anstaltprest var samlebetegnelsen fram til 1970-tallet. I offentlig språkbruk endres terminologien i 1976. Da vedtok Stortinget å gå over til betegnelsen *institusjonsprest*, som man mente var mer i samsvar med alminnelig språkbruk. «'Anstaltprest' blir 'institusjonsprest'», kunne *Aftenposten* melde 21. februar 1976, etter at Stortinget to dager tidligere behandlet endringer i «lov av 5. april 1957 om geistlige embets- og tjenestemenns lønnsforhold m.v.».⁴ Overgangen kan avleses fra utredningen om *Stat og kirke* (NOU 1975: 30, s. 181) som bruker «anstaltprest», til utredningen om *Prestenes etterutdanning* året etter (NOU 1976: 25, s. 62), som bruker «institusjonsprest». Allerede tre år tidligere ble betegnelsen «institusjonsprest» brukt i en stillingsannonse. Det gjaldt «Institusjonsprest til Oslo Indremisjon», en stilling hos en privat aktør som skulle betjene en del sosiale institusjoner (*Luthersk Kirketidende*, 1973, s. 70).

Betegnelsen *spesialprest* ble offentlig språkbruk da stillingskoden «1465 Spesialprest» ble opprettet i Hovedtariffavtalen i Staten i 2002. Den erstattet da stillingskoder for sykehusprest og fengselsprest. Første gang stillingskoden er nevnt i en utlysning i *Luthersk Kirketidende* er i august 2002 (s. 376). Men allerede på 1970-tallet bruker Kirkerådets hefte *Tjenester og stillinger i Den norske kirke* (1976/1978, 2. utgave 1981) uttrykket «prest i spesialtjeneste» om «feltprester, prest ved institusjoner (fengsler, sykehus o.l.), døveprest,

3 Sjømannskirken har dessuten 4 studentprester og en studentdiakon som arbeider blant norske studenter i utlandet (Lunde, 2022, s. 8).

4 *Imst. O. nr. 32* (1975–1976), s. 3; *Odelstingstidende* (1975–1976), s. 191.

prest i frivillige kristelige organisasjoner, stiftskapellan med spesialoppdrag» (Kirkerådet, 1981, s. 15).⁵

Statskirkelig anstaltprest (1536–1850)

Så lenge prestetjenesten i anstaltene eller de offentlige institusjonene gikk ut på å gjøre kirkens gudstjeneste, forkynnelse, sakramentsforvaltning, sjelesorg, kirkelige handlinger og kirkelige undervisning tilgjengelig for de innlagte og innsatte, kunne det gi god mening å regne anstaltenes (institusjonenes) beboere til sokneprestenes eller andre menighetsprestens ansvarsområde. Det var bare der det var store, eller mange, anstalter at det ble funnet hensiktsmessig å opprette egne presteembeter for anstaltene.

Den første kongelige begrunnelsen for anstaltprester var praktisk: «for at de fattige ikke må lide noen skade, om det ble nødvendig å gi sakramentet eller trøste noen som måtte dø om natten», slik det står i Kirkeordinansen fra 1537. Derfor skulle «[s]tore hospitaler som ligger noe langt fra kjøpstedene (...) selv holde og lønne sine prester». Andre hospitaler skulle ivaretas av menighetsprestene, «predikerne», som de benevnes i ordinansen. I Norge før ca. 1850 ble det bare opprettet anstaltpresteembeter i de store byene, Oslo, Bergen og Trondheim. Vi merker oss hva som er prestenes oppgaver overfor de fattige og syke: «Besøke dem, trøste den vennlig med Guds ord, undervise dem, gi sakramentet.» Et visst beredskapselement er også inne: om de «måtte dø om natten» (Ellingsen, 2017, s. 87–89, 113). Hospitaler kunne på reformasjonstiden være både fattighus og sykehus, og skillet var ikke helt klart (Imsen & Winge, 2003, s. 162). Hospitaler av denne typen var en arv fra middelalderen, da som kirkelige stiftelser. I Norge ble Trondhjems hospital i 1277 en geistlig stiftelse. Første gang en hospitalprest nevnes i en skriftlig kilde er i 1280 (Grankvist, 1982, s. 9, 43).

Det er vanskeligere å tidfeste når de første prestene ved straffeanstalter kom. På Akershus festning hørte slaveriet, straffeanstalten, under garnisonsprestens ansvarsområde. Ansvaret for Munkholmens festning i Trondheim ble lagt under soknepresten i Vår Frue menighet fra 1736 (Reskr. 23.11.1736, Wessel-Berg, 1847, s. 126). Fattighuset i Bergen, som mer var en sosial institusjon, ble lagt inn under hospitalprestens ansvarsområde i 1707 (Imsen &

5 «Spesialprest» er også brukt mer allment og generelt, for eksempel i leksikonartikkelen om «døveprest» i *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon* i 1979 (Kortner et al., s. 507), hvor «døveprest» omtales som «spesialprest for døve».

Winge, 2003, s. 462). Da tukthusene ble etablert, var det tilknyttet prestetjeneste (jf. *Anordning om Tugthuses Indrettelse i Christiania mv.* 2. Dec. 1741, Cap. VII, § 1.1, 1841). Tukthusene utviklet seg fra «anbringelses- og oppdragelsesanstalter» til også å bli straffeanstalter ved kortere fengselsstraffer (Imsen & Winge, 2003, s. 461–462). I 1814 var situasjonen at det var «geistligt Tilsyn» ved alle straffeanstalter, enten av soknepresten på stedet, eller av en prest ansatt ved straffeanstalten, oftest i kombinasjon med andre anstalter. «Præstens Arbeide bestod i at holde Gudstjeneste, der overvares af et Antal Fanger efter Tur, og paa særskilt Tilkaldelse at yde Fangerne Sjælepleie», i tillegg til at presten hadde tilsynet med undervisningen av ukonfirmerte fanger (*Meddelelser*, 1904, s. 26). Utover 1800-tallet ble det ansatt flere fengselsprester, slik at det i 1854 var tre slike stillinger i Christiania. Også i Trondhjem og Bergen ble det endringer i ansvarsområdene for prestene som betjente straffeanstaltene (*Meddelelser*, 1904, s. 40–41).

Prestene hadde helt fra reformasjonstiden i oppgave å besøke dødsdømte i fengsel. Prestene skulle «samtale med dem til erkjennelsen av Guds nåde», og gi dem sakramentet før henrettelsen, hvis de «alvorlig bekjenner sin tro». Uansett skulle prestene «ikke forlate dem før de er blitt henrettet» (Ellingsen, 2017, s. 89–90). Vi kan merke oss ett uttrykk som brukes om de dødsdømte fangene, nemlig at de er «åpenbare syndere». Det er et signal om at diskursen om synd, anger og bot og diskursen om verdslig straff hang sammen, og ikke var differensiert fra hverandre. Et annet eksempel på dette er ordningen som ble innført i 1764 med at de som ikke lot seg konfirmere innen de var fylt 19 år, kunne straffes med innsettelse i tukthus, og måtte sone der til tukthuspresten hadde ført den innsatte fram til konfirmasjon (Høverstad, 1918, s. 230–231). Praksisen med å bli dømt til tukthus for å bli konfirmert opphørte i 1840-årene, og oppheves eksplisitt for byenes del med *lov om Almueskolevæsenet i Kjøbstæderne* av 1848, § 18.

Profesjonalisering og spesialisering (1850–1975)

Begynnende profesjonalisering av fengselsprestene fra 1851

En spire til begynnende profesjonalisering av fengselsprestene kom da Akershus slaveri og Christiania Tugthus i 1838 ble utskilt fra Garnisonsmenigheten og fikk sin egen prest. Samtidig ble fengselsprestens

plikter nærmere fastsatt. Det førte til mer regelmessige gudstjenester i anstaltene og til at prestens tilsyn med skoleundervisningen ble bedre. Den sjelesørgeriske oppfølgingen av den enkelte fange ble mer inngående når det nå var mulig å pålegge fengselspresten daglige besøk i fengselet (*Meddelelser*, 1904, s. 64). Den berømte fangen Gjest Baardson registrerte denne endringen og bekreftet forbedringen (Kvarme, 1991, s. 16).

Prestetjenesten ble satt enda mer i system og trukket inn sentralt i fangebehandlingen med opprettelsen av Botsfengslet som ble satt i drift i 1851. I Botsfengslet skulle fangene holdes unna alle «som kunde formodes at ville virke skadeligt paa dem i moralsk Henseende, idet man derhos ved Arbeide, Underviisning og Besøg af Fængslets Foresatte og Andre, om hvis Charakter og Hensigter man kan være forvisste, søger at virke til deres Forbedring» (*Lov angaaende Bods-fængslet* av 1848, § 2). Undervisning og tilsyn skulle skje ved besøk av fengselets direktør, prest og lege (§ 3). Ved mottaket av fanger skulle de besøkes blant annet av presten, og fangens moralske tilstand, kunnskaper og ferdigheter skulle undersøkes (§ 5). Prestens sentrale stilling i Botsfengslet går fram av paragraf 6: «Det paa-ligger Bods-fængslets Directeur daglig at besøge et saa stort Antal Fanger, som muligt, at bære Omsorg for Fangernes legemlige og aandelige Vel og især, i Forening med Fængslets Præst og dennes Medhjælper, stadigen at stræbe at virke til deres Forbedring.» To hele paragrafer handler om «Den nærmere Omsorg for Fangernes aandelige Vel», som var prestens ansvar (§ 8), og om innretningen av gudstjenester og undervisning (§ 9). Også ved vurdering av soningsdyktighet, disiplinærstraffer eller vurdering av isolasjon, skulle presten konsulteres (§§ 10, 14, 15).

Presten fikk med dette en nøkkelrolle i fangeomsorg og disiplinering i isolasjonsfengselet. Peter Scharff Smith som har skrevet om Botsfengslets danske søsterinstitusjon i Vridsløselille, har påvist at religionen fikk større aktiv betydning i det nye isolasjonsfengselet. Presten – og læreren – hadde et hovedansvar for den moralske forbedringen, og var «uundværlige for den individuelle disiplinering og moralske prægning» (Smith, 2003, s. 248). Den personlige samtale var avgjørende for å «bearbejde de inderste tanker og følelser, som ensomheden netop forventedes at sætte i bevægelse hos den indespærrede» (Smith, 2003, s. 249). Isolasjonen skulle bryte fangenes motstand ned, slik at religionen kunne komme inn og bidra til moralsk forbedring. Selv om isolasjonsfengselet kan oppfattes som en modernisering av fengselet, var det ikke tale om noen sekularisering av fengselsinstitusjonen, snarere en økt vekt på religionen i fengselet. «Det

moderne fængsel var det værktøj der skulle sikre den moralske påvirkning, og religionen bar netop i den forbindelse et hovedansvar.» Selv om religionen ikke lenger preget lovene, endret religionen funksjon og forsvant ikke, men gjenfinnes i straffeanstaltene og begrunner en styrking av fængselsprestens rolle, hevder Smith. «Det religiøse ... udgør en nøgle til at forstå fængselsreformatorene og hele tilblivelsen af ideologien bag de moderne fængsler» (Smith, 2003, s. 320).

Denne vekten på religionens betydning og prestens funksjon krevde en viss profesjonalisering og spesialisering av prestene som skulle virke i slike fengsler. Den første presten i Botsfengslet ble konstituert ved kgl.res. av 30. april 1850, mer enn et halvt år før Botsfengslet åpnet dørene. Grunnen var at presten skulle få tid og mulighet til å forberede seg til tjenesten i fengselet. Myndighetene mente det var nødvendig at han

studerer sig ind i den eensomme Fangepleie og dennes Detailler, idet han uden behørigt Kjendskab hertil antages ikke med nogen Sikkerhed at ville kunne opgjøre sin Mening om, hvorledes Undervisningsvæsenet, Sjelesorgen og Gudstjenesten hensigtsmæssigst og virksomst samt paa den i Forhold til Bygningernes Indretning værdigste og for det Offentlige mest sparsomme Maade bør søges ordnet og pleiet, ... (*Departements-Tidende*, 1850, s. 314–315).

Stillingen ble besatt ved konstitusjon, ikke ordinær utnevning. Man mente konkurranse om stillingen ikke var hensiktsmessig, fordi det krevdes «særegne Egenskaber» (*Departements-Tidende*, 1850, s. 314). I tråd med biskopens anbefaling, ble det ikke fastsatt instruks for stillingen. Det burde vente til presten «ved Studium og Erfaring seer sig i Stand til at bringe et Udkast dertil i Forslag» (*Departements-Tidende*, 1850, s. 315). Det varte helt til 1873 før denne instruksen kom i stand (*Meddelelser*, 1904, s. 41).

Til å begynne med omfattet spesialiseringen og profesjonaliseringen bare Botsfengslet. *Lov om Fængselsvæsenet* fra 1857 som omfattet de øvrige fengslene, var mye mindre detaljert. Det eneste som lovreguleres angående prestatjenesten, er at utgiftene til «geistlig Omsorg ved Fængslerne» dekkes av statskassen (§ 31).

På 1870-tallet ble det mer system også i de andre straffarbeidsanstaltene, som ved siden av Botsfengslet omfattet anstaltene på Akershus og Trondhjems festninger og tukthusene i Christiania, Bergen og Trondhjem. I 1878 ble det bestemt at prestene også utenom Botsfengslet skulle ansettes ved konstitusjon (kgl.res. av 9. desember 1878, *Departements-Tidende*, 1878, s. 844). Det ble også bestemt at det skulle utarbeides en felles instruks

for prestene. *Instrux for de ved Rigets Straffarbeidsanstalter ansatte Præster* (heretter *Instrux*, 1879) ble fastsatt ved kgl.res. av 28. juni 1879.⁶ Denne instruksen sammen med *Beretning om Rigets Straffarbeidsanstalter* som ble avgitt årlig av regjeringen, gir et godt bilde av prestenes virksomhet og deres rolle i fengselet.

Instrux, 1879 plasserer fengselsprestene «med Hensyn til de geistlige Forretninger» under de geistlige Autoriteter, dvs. biskopene. Men for øvrig er presten underordnet bestyreren av straffeanstalten i alle anliggender som vedkommer tjenesten ved anstalten (§ 1). «Præsten bør søge at arbeide i Samklang med Bestyreren, for at det bedst mulige Resultat af den fælles Gjærning kan blive opnaaet» (§ 2). Presten må også rette seg etter reglene for orden, disiplin og fangebehandling (§ 3).

Hva var prestens oppgaver?

§ 4: Det paaligger Præsten

- a. at afholde Gudstjeneste for Fangerne hver Søn- og Helligdag,
- b. at udføre forefaldende ministerielle Forretninger for Fangerne,
- c. til beleilige Tider at holde Bibellæsninger, Katekisationer eller religiøse Foredrag for Fangerne,
- d. at øve speciel Sjøleomsorg ved Samtaler med Fangerne, og
- e. at forberede til Konfirmation ukonfirmerede Fanger.

Presten ledet og hadde tilsyn med undervisningen (§ 7), bestyrte fengselets boksamling (§ 8) og deltok i brevkontrollen i fengselet (§ 17). Prestens oppgaver ved mottak av fanger var mer detaljert beskrevet enn i *lov angaaende Bodsfængslet* fra 1848. Presten skulle gjennomgå

de til Fangen vedkommende Akter, ... og af samme saavel som ved Samtale med Fangen og i fornødent Fald gennem Korrespondence at erhverve alle fornødne Oplysninger om Fangens Daab og Konfirmation samt om hans Sjelstilstand og tidligere Vandel og Livsforhold.

Derhos skal Præsten i Forening med Læreren prøve indkommende og udgaaende Fanger i Kristendomskundskab, Læsning og Skrivning og meddele Bestyreren Underretning om Prøvens Udfald (§ 5).

6 Kunngjøringen av den kgl.res. i *Departements-Tidende*, 1879, s. 526, inneholder ikke instruksens tekst. Den foreligger i eget trykk, som det henvises til i det følgende.

Denne inngående og personlig inngripende kartleggingen av fangens sjelstilstand er nå ikke forbeholdt Botsfengslet, men gjelder alle straffeanstaltene.⁷ Presten blir en del av fengselets vitensproduksjon om fangen, med «hans moralske forbedring som overordnet målsetning», som Espen Schaanning skriver med tanke på Botsfengslet (Schaanning, 2007b, s. 276).

Allerede fra 1847 sendte prestene ved straffeanstaltene innberetninger om fangenes religiøse tilstand. En mappe med slike innberetninger for årene 1847–1849 finnes i Riksarkivet.⁸ Siden ble innberetningene sammenfattet og tatt inn som en del av de årlige beretningene fra straffarbeidsanstaltene. Beretningene om «Sjælepleien og Undervisningen» fyller 10 sider, drøyt en femtedel av tekstdelen i beretningen for 1878 (Beretning, 1878, s. 18–27). Det viser hvor stor vekt prestetjenesten og undervisningen ble tillagt. Som eksempel på innholdet i prestens innberetninger, kan dette utdraget av innberetningen fra presten ved Botsfengslet tjene:

Angaaende Fangernes religiøse og moralske Tilstand i det Hele taget har Præsten ytret, at den hos et ikke lidet Antal har været beklagelig, og at Cellestraffen paa enkelte Fanger har virket til alt Andet end moralsk Forbedring. Ligeoverfor det Bedrøvelige og Nedslaaende – f. Ex. at af de 7 i Beretningsaaet Konfirmerede 4 ere faldne tilbage – finder Præsten dog Kjendsgjæringer, som pege i Retning af det Opmuntrende og Glædelige. «Hos ikke faa – ytrer Præsten – sker det, at de gjenfødende Kræfter styrke Villien, ihvorvel det er en gammel Erfaring i Fængslet at Fanger tykkes sig stærkere end de ere og saaledes skuffe sig selv og stundom Præsten med; hos andre kommer det vel ikke saalangt som til en gjenfødt Villie; men naar de efter Løsladelsen værne om den Spire, som er kommen til Groning hos dem, vinde enkelte af disse lidt efter lidt frem til aandelig Fornylse og borgerlig Opreisning» (Beretning, 1878, s. 18).

Beretningen kan også fortelle at «7 Fanger have for Præsten dels afgivet Bekjendelse om Tyverier, hvorfor de ei ere dømte, dels tilstaaet i den sag, hvorfor de ere dømte». Presten kan i 1878 ikke berette om «Noget udpræget Tilfælde af religiøs Forstemthed» (Beretning 1878, s. 18). Året etter var det derimot ett tilfelle:

7 Eksempler på hvordan denne kartleggingen foregikk, er publisert i Bugge, 1916, s. 63–66, også gjengitt hos Kvarme, 1991, s. 30–31. Bugge var prest ved Botsfengslet 1903–1919, Bull et al., 1925, s. 339.

8 RA/S-1007/D/Dc/L0228 Geistlig betjening ved straffeanstaltene, 0005 Innberetninger om fangenes religiøse tilstand m.v. 1847–1849.

Af religiøs Forstemthed synes der ikke at have været noget Tilfælde af stor Betydning, naar undtages at en Fange i saadan Stemning strax efter Indkomsten aflivede sig ved Hængning. Præsten havde forud Intet iagttaget, der kunde tyde paa mørke Tanker hos Angjældende (*Beretning*, 1879, s. 30).

Dette året var vurderingen av den åndelige tilstanden kort og positiv: «Den aandelige Tilstand synes i det Hele at have været ret god, og Præsten har havt Grund til at haabe, at Opholdet i Fængslet under den præstelige Virksomhed har virket til Velsignelse for flere Fangers Vedkommende». Det berettes også at en fange som var metodist «blev optagen i Statskirken» (*Beretning*, 1879, s. 30).

Ellers var det utførlig beretning om gudstjenester, kommunikanter (nattverdgiester), konfirmerte, og om skoleundervisningen og resultatene i kristendoms-kunnskap, lesing og skriving, hvor framgangen fra innsettelse til løslatelse ble behørig dokumentert med statistikk.

Når det gjelder prestenes status i fengslene, taler lønnsnivået sitt tydelige språk. I 1901 var det fire landsfengsler. Ved disse hadde direktørene 3 800 kroner årlig i lønn. Prestene var i tre av de fire tilfellene den nest høyest lønnede. Ved ett av fengslene var lønnen kr 3 700, ved to andre 3 200. Fra 1. april 1901 var presten også nest høyest lønnet ved Landsfængslet for Kvinder med kr. 2 000 (*Meddelelser*, 1904, s. 101–102).

Prestenes bidrag til kunnskaputvikling og fangebehandling kan illustreres med Eivind Berggravs innsats. I 1920-årene var han fengselsprest ved Botsfængslet. Han sympatiserte med de reformvillige kreftene i fengselsvesenet, og støttet tanken om fengselet som en pedagogisk anstalt (Heiene, 1992, s. 172–173). Ett av hans tiltak var å erstatte den faste bibeltimen på onsdager med «onsdagsforedrag», gjerne med kjente personligheter. Blant annet fikk han Roald Amundsen til å komme og fortelle om sine polferder. Det slo an, og fengselspresten takket Amundsen for «velsignet hjelp i stålsetningsarbeidet». Ellers benyttet Berggrav anledningen til å gjøre psykologiske observasjoner blant fangene, noe som resulterte i boka *Fangens sjel – og vår egen* fra 1928. Boka rommet også religionspsykologiske observasjoner (Berggrav, 1928, s. 138–176). Berggravs psykologiske og personlighetsorienterte innstilling passet også godt sammen med den nye tendensen til mer individorientert og differensiert fangebehandling, som blant annet fengselsdirektør Hartvig Nissen (ikke pedagogen fra 1800-tallet) var tilhenger av (Heiene, 1992, s. 174).

Fengselsprestens sentrale stilling i fengselet ser ut til å ha holdt seg til etter andre verdenskrig. I 1946 ble fengselsprest ved Botsfængslet, Andreas

Hauge, konstituert som fengselsdirektør. Dette var riktignok et særtilfelle. Hauge var den første direktøren i Botsfengslet uten juridisk bakgrunn (Johansen, 2001, s. 39).

Ved siden av de store straffeanstaltene var det 56 distriktsfengsler og 162 hjelpéfengsler og tinglagsarrester i slutten av 1860-årene (*Meddelelser*, 1904, s. 146). I 1935 var antallet 12 kretsfengsler, 25 større hjelpéfengsler og 72 småfengsler.⁹ Det er rimelig å anta at lettere kommunikasjonsforhold gjorde at det ikke var nødvendig med like mange fengsler og arrester som i 1860-årene.

Fra 1850-årene var det prestestillinger tilknyttet alle de store straffeanstaltene. Situasjonen ved de mindre fengslene var i 1901 at de «i Almindelighed» ble betjent av sokneprestene. I Trondheim ble prestetjenesten ved distriktsfengselet i 1867 lagt til et embete som betjente straffeanstaltene i Trondheim. I Kristiania ble det opprettet en egen prestestilling ved distriktsfengselet i 1887, og biskopen fastsatte instruks for denne prestetjenesten.¹⁰ I Bergen ble prestetjenesten i distriktsfengselet kombinert med hospitalpreststillingen fra 1901. I Bodø ble det i 1901 bevilget penger til prestetjeneste på deltid ved Bodø distriktsfengsel. Ellers var det altså sokneprestenes ansvar (*Meddelelser*, 1904, s. 150–151).

Mens det i 1857 var en generell lovbestemmelse som omfattet både straffeanstaltene og de mindre fengslene om at utgiftene til «geistlig Omsorg ved Fængslerne» skulle dekkes av statskassen (*lov om Fængselsvæsenet* av 1857, § 31), ble prestetjeneste i fengsler ikke omtalt i *lov om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide* av 1900. Her ble det bare forutsatt tilgang på prest i straffeanstaltene (§ 14). Instruksen fra 1879 omfattet bare prester ansatt ved straffarbeidsanstaltene (*Instrux*, 1879). I 1881 utstedte Kirke departementet et rundskriv til biskopene om den geistlige tjenesten ved distriktsfengslene. Dette rundskrivet fastsatte blant annet hvor ofte presten burde besøke fangene (*Meddelelser*, 1904, s. 162; Kvarme, 1991, s. 27). Lovreguleringen av prestetjenesten i fengslene ble tydeligere i *lov om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide* som allerede i 1903 avløste loven av 1900. Her heter det: «Ved ethvert fængsel skal virke en præst» (§ 14 første ledd). Dette ble fulgt opp slik i *Reglement for Smaafængslerne* 1905:

⁹ RA/S-1007/D/Dc/L0229 Geistlig betjening ved straffeanstaltene, L0001 Instrukser og reglementer m.v.

¹⁰ Instruksen ser ut til å være bygd på *Instrux*, 1879, ut fra gjengivelse av prestens hovedoppgaver i distriktsfengselet i Kvarme, 1991, s. 28. Kvarme har ikke funnet andre instrukser for fengselsprester enn biskopens instruks av 1881, og kjente altså ikke til *Instrux*, 1879.

Som Fængselspræst forretter Præsten eller – efter Biskopens nærmere Anordning – en af Præsterne i den Menighed, inden hvilken Fængslet ligger, uden anden Godtgjørelse end Skydsgodtgjørelse i Tilfælde af Reise (...).

Lovbestemmelsen om prester i fengsel ble videreført i fengselsloven av 1958: «Ved enhver anstalt i fengselsvesenet skal det virke en prest» (§ 20). Denne loven sto ved lag fram til straffegjennomføringsloven av 2001.

Sykehusprestene: Profesjonalisering og spesialisering (1855–ca. 1950)

Ved siden av de gamle hospitalprestestillingene ved Oslo hospital, St. Jørgens hospital i Bergen og hospitalet i Trondheim som hadde prester i 1816, kom en av de første nye stillingene som sykehusprest på Gaustad Sindssygeasyl, i det vi i dag vil kalle psykiatrien, da det sto ferdig i 1855.

I mindre sykehus var det den lokale sogneprestens plikt å besøke de syke. Etter hvert som det kom større sykehus, ble det behov for egne sykehusprester. Her går utviklingen langsommere enn når det gjelder fengselsprester. Behovet for undervisning i tukthusene og prestens sentrale rolle i isolasjonsfengselet gjør at det blir flere fengselsprester enn sykehusprester langt inn på 1800-tallet. Lenge er sykehusprestenes fremste oppgaver forkynnelse, sakramentsforvaltning og sjelesorg. Men ganske tidlig oppdager man i psykiatrien at prestene kan bidra i helbredelsesprosessen, og at prest og lege kan samarbeide.

Anton Christian Bang, senere professor i teologi, biskop og kirkestatsråd, var sykehusprest på Gaustad fra 1874–1885. Han skriver om dette i sine erindringer:

Som Prest ved Gaustad Asyl paalaa det mig at prædike hver Søn- og Helligdag, at holde Bibellæsninger hver Onsdag i Vintermaanederne og at øve Sjælesorg blant Patienterne nogle Timer hver Formiddag, afvexlende paa Mands- og Kvindesiden (Bang, 1909, s. 194).

Dette arbeidet foregikk som regel hver formiddag fra kl. 10 til 1–2. Ettermiddagene hadde han så til egen rådighet. Den tiden brukte Bang til å skrive sin teologiske doktoravhandling som han disputerte for i 1876 (Bang, 1909, s. 198–199).

Sjelesorgen ble den viktigste delen av Bangs virke.

Jo mer jeg blev kjendt med Forholdene, desto mer blev denne Sjælesorg Tyngdepunktet i min Prestegjerning. Der var naturligvis mange, som der intet var at gjøre ved, og der var flere, til hvem man bare kunde tale et Par Ord. (...) Fremdeles kunde der blant Patienterne være dem, som man ikke maatte give Leilghed til at komme frem med sine evindelige Klager, hvorved de bare opagiterede sig, medens man burde lade andre komme til orde og taalmodig høre paa, hvad der laa dem paa Hjertet; det var dem en Lise at have Presten at udgyde sig for. Og endelig kunde man staa ligeoverfor Tilfælde af dyb og stor Sjælenød, Anger, Fristelser, Anfægtelser, mørke Tanker, aandelige Plager af forskjellig Art og forskjellig Aarsag o.s.v. At yde Hjælp i slige Tilfælde var selvfølgelig Prestens paa en Gang vigtigste og vanskeligste Opgave, der krævede megen Taalmodighed, megen Visdom, megen Kjærlighed (Bang, 1909, s. 194–195).

Om prekenen sier han: «Saa blev da rolig, varm og behersket Evangelieforkyndelse Hovedsummen i al min Forkyndelse» (Bang, 1909, s. 195).

Bang nevner også det gode samarbeidet med asylets direktør og omtaler et eksperiment hvor direktøren tok med seg til gudstjeneste

to Mænd fra Afdelingen for urolige Patienter og bad Vogterne passe vel paa dem. I Kraft af gammel Vane beherskede de sig og blev siddende stille. Og Salmesangen, Bønnen og Prædikenen gjorde et saa beroligende Indtryk paa dem, at de kunde føres fra Kirkesalen til Afdelingen for rolige Patienter, og der blev de, til de kunde udskrives som helbredede» (Bang, 1909, s. 196).

Bang oppsummerer: «[B]landt de paa et Asyl samvirkende Midler til Helbredelse indtager Prestens Sjælesorg sin Plads, ofte en meget vigtig Plads» (Bang, 1909, s. 197).

Når det gjelder sjelesorgen blant de syke på sykehus og utviklingen av sykehuspresttjenesten, spiller de diakonale sykehusene en viktig rolle. Det er ikke unaturlig ut fra disse sykehusenes kristelige selvforståelse. Diakonisseanstalten (det senere Diakonissehuset på Lovisenberg) etablerte sykehuspresttjeneste fra 1873, da som en bistilling. I årene 1875–1883 ble denne stillingen innehatt av senere biskop J. C. Heuch, ved siden av hans stilling som hovedlærer ved det Praktisk-teologiske seminar (1875–1880) og siden som sokneprest i Uranienborg. Dette resulterte blant annet i ei lærebok i sjelesorg, *Sjælesorgen hos de Syge. En pastoralteologisk afhandling*, som kom som føljetong i *Luthersk Kirketidende*, og i 1880 ble utgitt som bok (Bloch-Hoell, 1968, s. 45; Haanes, 2022).

Det er også fra Diakonissehusets sykehus på Lovisenberg de første initiativene til pastoralklinisk utdanning kom. Det sprang ut av et samarbeid

mellom Gordon Johnsen og sykehusprest Peder Olsen. Olsen hadde i 1931–1932 som sokneprest fått permisjon for å hospitere på Universitetets psykiatriske klinikk, som den første presten i rekken (Høydal, 1975, s. 18). Olsen ble i 1934 hjelpeprest ved Diakonissehusets sykehus, og fra 1951 hovedprest (Steenstrup, 1968, s. 425–426). Ledelsen på Universitetets psykiatriske klinikk var velvillige til prester som hospitanter. Fra 1946–1948 var Gordon Johnsen reservelege ved klinikken før han i ti år fra 1948 var overlege ved «avdeling for nervøse» ved Diakonissehusets sykehus (Høydal, 1975, s. 18; Retterstøl, 2022). På Diakonissehusets sykehus samarbeidet han tett med Peder Olsen om dyktiggjøring av prester i sjelesorg (Teigen, 1986, s. 322). I 1949 stilte Bispemøtet seg velvillig til «en ordning hvorved det ble mulig for et mindre antall prester om gangen (5–6) å få adgang til å hospitere ved institusjoner i og ved Oslo, hvor de kunne innføres i sjelesorgen ved disse institusjoner», og uttalte at det burde «så langt som mulig kunne ydes fri vikar for de måneder det dreier seg om» (BM 23/1949). Dette la til rette for innføring av den typen kurs som siden fikk navnet «pastoralklinisk utdanning» (PKU). Det første tre måneders kurset fant sted i 1951. I invitasjonen ble det vist til at kurset kom i stand «i samråd med bispekollegiet», og skulle «veilede og dyktiggjøre prester i deres sjelesørgergjerning, og (...) orientere dem i grensefeltet mellom sjelesorg og psykoterapi» (Høydal, 1975, s. 18). Flere norske prester reiste til USA og studerte Clinical Pastoral Education (CPE), og bidro til å formidle ideene om slike kurs til norske prester. Noen av dem organiserte og ledet også slike kurs (Teigen, 1986, s. 322).

Kirke og helsemyndigheter i diskusjon om sykehuspresttjenesten (1951–1960)

I 1951 ble det tatt initiativ til en utredning om «mulige forandringer i prestatjenesten ved sykehusene». Utredningen med det litt omstendelige navnet *Innstilling fra det sakkyndige utvalg til å utrede spørsmålet om mulige forandringer i prestatjenesten ved sykehusene* (Frøshaug et al., 1955) er den hittil eneste utredningen av sykehuspresttjeneste eller tros- og livssynstjeneste i sykehus på nasjonalt nivå på oppdrag fra offentlige myndigheter. Både utredningen og diskusjonen som oppsto i etterkant mellom kirkelige myndigheter og helsemyndighetene, fikk stor betydning for den videre utviklingen.

Initiativet kom fra styret i Kristelig legeforening og ble fulgt opp av Bispemøtet som stilte seg bak initiativet og ba Kirkedepartementet om

å gjøre noe med saken (BM 29/1951). Etter videre konsultasjoner med Sosialdepartementet, helsedirektøren og Bispemøtet resulterte det i at Kirkedepartementet oppnevnte et sakkyndig utvalg.¹¹ Utvalget avga en innstilling som forelå i slutten av 1955 (Frøshaug et al., 1955). I etterkant utspant det seg en diskusjon mellom helsedirektøren som fagmyndighet for Sosialdepartementet på den ene side og Bispemøtet ved preses som fagmyndighet for Kirkedepartementet på den annen side. Verken innstillingen eller diskusjonen mellom helsedirektøren og Bispemøtet ble offentliggjort, og har derfor vært lite kjent.

Pådriver for Kristelig legeforenings initiativ var sykehusdirektør Harald Frøshaug ved Dikemark sykehus, et psykiatrisk sykehus. Også sykehuspresen Hans Chr. Mamen fra samme sted henvendte seg til Bispemøtet om samme sak (BM 29/1951). De og andre aktører var inspirert av impulser fra USA, hvor det var utviklet en mer klinisk sjelesorg, og hvor prestens arbeid ble «betraktet som endel av institusjonens program» (Frøshaug et al., 1955, s. 6, 33–34, jf. foregående delkapittel). En svensk offentlig utredning fra 1949 om «ordnande av den andliga vården vid sjukhusen» (SOU 1949: 53) var også en viktig inspirasjon for den norske utredningen (Frøshaug et al., 1955, s. 5).

Det sakkyndige utvalget ble bestående av tre medlemmer, en lege, en sykepleier og en sykehusprest. Direktøren ved Dikemark sykehus, overlege Harald Frøshaug, ble leder. De to andre medlemmene var sykehusprest Trygve Kvarme, Østmarka og Haukåsen sykehus, og forstanderinne Agnes Rimestad, Oslo kommunale sykehus. Det var en viss diskusjon mellom Bispemøtet og Kirkedepartementet om mandatet for utvalget. Dette gjaldt spørsmålet om utvalget kunne drøfte spørsmålet om nye stillinger, noe biskopene ønsket. Siden ansvaret for sykehusene lå under Sosialdepartementet, ble også dette departementet involvert. Helsemyndighetene ønsket å uttale seg om valg av lege og sykepleierske (datidens uttrykk) til utvalget, og var kritisk til at to av de tre foreslåtte medlemmene var tilknyttet sinnssykehus. Den endelige sammensetningen ble et kompromiss mellom biskop Smemos forslag og helsedirektøren. Helsedirektoratets forslag til sykepleier ble tatt til følge, men Kirkedepartementet oppnevnte initiativtaker Frøshaug som leder av utvalget, og ikke direktoratets forslag til sakkyndig lege. Med det

¹¹ Korrespondansen mellom Bispemøtet, Kirke- og undervisningsdepartementet, Sosialdepartementet og helsedirektøren er samlet i RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952–1960.

ble også flertallet i utvalget oppnevnt etter kirkelig forslag. Helsedirektøren ba om å få utvalgets innstilling til uttalelse når den var ferdig.¹²

Da Frøshaug-utvalget la fram sin innstilling i desember 1955, gjorde de først rede for sitt prinsipielle syn på prestetjenesten ved sykehusene, både når det gjaldt praktisk-kirkelige og medisinsk-psykologiske motiver for forandring av tjenesten. De sammenfattet sitt prinsipielle syn i fire punkter:

- 1) Det er kirkens plikt og dens rettmessige oppgave å dra omsorg for dem av dens lemmer som til enhver tid befinner seg på sykehus eller i liknende institusjoner.
- 2) Sett fra pasientens synspunkt betyr det at de som ønsker det, har et legitimt krav på denne betjening.
- 3) Fra medisinsk-psykologisk synspunkt blir kirkelig aktivitet betraktet som nødvendig på sykehusene.
- 4) Både av hensyn til prestens sjelesorg og legens terapi, og dermed til sist av hensyn til pasienten, er det nødvendig med samarbeid mellom alle som skal ta seg av pasienten (Frøshaug et al., 1955, s. 5).

Utvalget hadde foretatt spørreundersøkelser blant overleger og oversøstre, og blant sykehusprester og menighetsprester som betjente sykehus, men ikke blant pasienter og pårørende (Frøshaug et al., 1955, s. 6–31). Det siste ble påpekt som en metodisk svakhet av helsedirektør Evang.¹³ Funnene fra undersøkelsen ble sammenfattet i tre hovedpunkter:

1. Behovet for sjelesorg og annen religiøs omsorg synes utvilsomt.
2. Materialet er fylldig og gir et nøkternt bilde av hvordan behovet blir møtt – og det er med noen unntak utilfredsstillende.
3. At behovet blir utilfredsstillende dekket, henger for en vesentlig del sammen med for dårlige vilkår for prestetjenesten ved sykehusene (Frøshaug et al., 1955, s. 30–33).

---

12 Brev fra biskop Smemo til Kirke- og undervisningsdepartementet av 9.1.1952. Internt notat fra ekspedisjonssjef Kristian Hansson av 18.9.1952, med påtegning fra kirkestatsråd Lars Moen av 25.9.1952. BM 15/1952. Brev fra Kirke- og undervisningsdepartementet til Sosialdepartementet av 21.1.1953. Brev fra Sosialdepartementet til Kirke- og undervisningsdepartementet av 27.5.1953. Brev fra Kirke- og undervisningsdepartementet til Sosialdepartementet av 14.12.1953. Brev fra Sosialdepartementet ved helsedirektør Karl Evang av 18.1.1954, gjengitt etter internt notat i Kirke- og undervisningsdepartementet av 26.1.1954. Brev fra Kirke- og undervisningsdepartementet til Sosialdepartementet og biskopene av 16.2.1954. Brev fra helsedirektør Karl Evang til Kirke- og undervisningsdepartementet av 6.3.1954. Alle i RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952–1960.

13 Brev fra helsedirektør Karl Evang til Kirke- og undervisningsdepartementet av 14.5.1958, RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952–1960.

Et viktig poeng for komiteen var påpekningen av at «prestenes arbeid de færreste steder ennå synes innpasset i sykehusets totale virksomhet» (Frøshaug et al., 1955, s. 33). Som et ideal framholdt utvalget forholdene ved protestantiske sykehus i USA, hvor det hadde vært økning i heltids sykehusprester, prestene var integrert i sykehusets virksomhet, og hvor utdanning og kvalifisering av sykehusprestene ble vektlagt (Frøshaug et al., 1955, s. 33–34). Utvalget målbar idealet om en spesialisering av sykehusprestenes kompetanse i klinisk pastoralpsykologi og sjelesorg. Frøshaug var blant dem som hadde vært i Amerika og blitt kjent med den pastoralkliniske utdannelsen der. Utvalget ble indirekte en pådriver for utviklingen av de pastoralkliniske kursene som så smått var kommet i gang i 1951.

På bakgrunn av spørreundersøkelsene og erfaringene fra USA kom utvalget med en rekke konklusjoner og anbefalinger for å «bringe prestatjenesten ved våre sykehus mere på høyde med de virkelige behov» (Frøshaug et al., 1955, s. 35). Dette var ifølge komiteen «i første rekke kirkens oppgave, men når det fra sykehusene selv er et så uttalt ønske om den best mulige geistlige tjeneste, og ettersom det således dreier seg om en integrerende del av deres egen totale funksjon, kan ikke saken løses uten positiv medvirkning også fra sykehusesnes side» (Frøshaug et al., 1955, s. 35). Spørsmålet om fordeling av ansvaret for sykehuspresttjenesten mellom kirken og sykehuseierne ble ikke entydig løst. For å understreke presten som en «ønsket og nødvendig del av helheten» i sykehusets totale virksomhet var det ønskelig med et klart ansettelsesforhold, en mer enhetlig ansettelsesmåte og en instruks for sykehuserbeidet. Det er litt uklart om utvalget tenkte seg ansettelsen som en ansettelse ved sykehuset eller en kirkelig ansettelse. Uansett ønsket man en kvalitetssikring av ansettelsene ved å opprette et sakkyndig råd som skulle oppnevnes av Kirke- og undervisningsdepartementet, og som skulle avgi uttalelser ved ansettelsene (Frøshaug et al., 1955, s. 39). Utvalget foreslo å mer enn doble bemanningen ved å opprette 18 nye heltidsstillinger som sykehusprest, og å styrke menighetspresttjenesten i 14 menigheter hvor det lå sykehus (Frøshaug et al., 1955, s. 36–38).

Et synspunkt utvalget flere ganger kom tilbake til, var at sykepleiere kunne bistå med samarbeid og «delta med sang, musikk, bønn og bibellesning» (Frøshaug et al., 1955, s. 38). Dette var inspirert av de protestantiske hospitalene i USA, hvor søstrene undertiden assisterte presten med «bibellesning, bønn og annen tjeneste» (Frøshaug et al., 1955, s. 33).

Utredningen ble sendt på høring til biskopene og Sosialdepartementet i mai 1956.¹⁴ Biskopene sluttet seg i alt vesentlig til utvalgets situasjonsbeskrivelse, konklusjoner og forslag.¹⁵ Biskopene ba Kirkedepartementet om to ting: å sende saken til Sosialdepartementet «med anmodning om at det blir sørget for en mer effektiv innbygging av prestetjenesten i sykehusenes samlede virksomhet», og at Kirkedepartementet tok initiativ til å opprette «de nye prestestillinger som utvalget har påvist nødvendigheten av», og at sykehusprestene ble lønnet mer i samsvar med «arbeidets art og ansvar» (BM 6/1956).

Svaret fra Sosialdepartementet lot vente på seg, men når det først kom i mai 1958, var det et grundig og kritisk svar fra helsedirektør Karl Evang.¹⁶ Helsedirektøren understreket at det var de medisinske hensyn som måtte veie tyngst i sykehussammenheng, og at sykehusenes funksjoner måtte tilpasses «under hensyn til pasientenes helse». Sykehuset måtte sørge for at andre hensyn, for eksempel til det religiøse behovet, ble ivaretatt når det kunne skje «innenfor en forsvarlig medisinsk ramme, og det kommer pasientenes alminnelige trivsel til gode». Med henvisning til religionsfriheten i samfunnet og de mange ulike religiøse oppfatningene, mente Evang behovet for religiøs tjeneste i sykehuset var «særdeles differensiert», men også annerledes enn for friske. Han påpekte at emosjonell labilitet hos mange syke kunne føre til sterkere reaksjoner overfor religiøs virksomhet, eller også gjøre pasientene «unormalt motagelige for religiøs påvirkning». Han mente det burde inngå en religiøs tjeneste i sykehusene, at den måtte være differensiert, og «alene ytes overfor den enkelte pasient i samsvar med dennes ønske og skje innenfor rammen av hva som er medisinsk og etisk riktig». Helsedirektøren oppsummerte i seks punkter «de ledende prinsipper for den religiøse tjeneste ved sykehusene»:

-
- 14 Brev fra Kirke- og undervisningsdepartementet til Sosialdepartementet og til biskopene av 12.5.1956, RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952-1960.
  - 15 Før Bispemøtet i november 1956 behandlet saken hadde fire av biskopene sendt individuelle svar i løpet av mai og juni, RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952-1960.
  - 16 For det følgende brev fra Sosialdepartementet ved helsedirektør Evang til Kirke- og undervisningsdepartementet av 14.5.1958. Det kom etter gjentatte purringer 26.1.1957, 1.2., 3.3., og 1.5.1958, RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952-1960. Bispemøtet etterlyste framdrift i saken i november 1957 (BM 1/1957).

1. Enhver pasient bør få tilfredsstillt sitt individuelle behov for religiøs tjeneste under oppholdet ved et sykehus i den utstrekning slik tjeneste ikke griper forstyrrende inn i sykehusets egentlige virksomhet, og for så vidt pasientens rent medisinske tilstand ikke stiller seg hindrende i veien for at han kan få religiøs tjeneste. Dette gjelder så vel for medlemmer av Statskirken som for medlemmer av dissentersamfunn og andre trossamfunn.
2. Den religiøse tjeneste ved sykehusene må differensieres etter den enkelte pasients behov, og dessuten tilpasses til den spesielle situasjon syke mennesker befinner seg i. Virksomheten må i første rekke ha en oppmuntrende og trøstende karakter. Dette forutsetter spesielle egenskaper og særlig innsikt hos dem som skal utøve den religiøse virksomhet.
3. Pasienter som ikke selv har gitt uttrykk for ønske om religiøs tjeneste må ikke trekkes inn i religiøs virksomhet av noen art. Det må vises fornøden takt når man skal bringe på det rene om et positivt ønske om religiøs tjeneste foreligger, slik at pasientene ikke får følelsen av å utsettes for noe press.
4. Sykehusets personale må innta en helt nøytral holdning og aldri trekkes inn i den religiøse tjeneste.
5. Den religiøse tjeneste bør ledes av en prest i statskirken; hans virksomhet bør fastsettes ved instruks.
6. Sykehusets øverste medisinske ansvarshavende har også det overordnede tilsyn med at den religiøse virksomhet ikke tar former som fra medisinsk synspunkt må ansees uhensiktsmessige eller skadelige.

Helsedirektøren la videre vekt på at sykehusprestene ikke bare måtte ha teologiske kvalifikasjoner, men at de også burde ha «en betydelig innsikt i medisinsk-psykologiske spørsmål, og dessuten [være] i besiddelse av avgjørende menneskelige egenskaper som menneskelig varme, hensynsfullhet og forståelse». Tanken om involvering av helsepersonellet i prestens religiøse virksomhet ble kontant avfeid (pkt. 4).

Helsedirektøren kom også inn på spørsmålet om hvilket budsjett som skulle lønne sykehusprestene. Hvis de skulle lønnes over sykehusets budsjett, ville det påvirke kurprisen som ble dekket av syketrygden. Helsedirektøren mente det var «noe tvilsomt» om det var adgang til dette etter syketrygdloven. Han mente det var et spørsmål av prinsipiell interesse, som burde utredes nærmere.

Når det gjaldt punktet om instruks for sykehuspresten, ønsket Helsedirektøren å bli orientert om hvilke teologiske sakkyndige som ville bli oppnevnt av Kirkedepartementet til å utarbeide forslag til instruks. Helsedirektøren forutsatte at det også skulle være medisinsk sakkyndige som tok del i utarbeidelsen, og at de kunne oppnevnes av Helsedirektoratet.

Helsedirektørens brev ble sendt Bispemøtet til orientering i juni 1958, men noen respons fra Bispemøtet er ikke å finne.¹⁷ Bispemøtet drøftet sykehuspresttjenesten i november (BM 6/1958), men var da mest opptatt av at Frøshaug-utvalgets innstilling måtte bli gjort kjent for sykehusene, som et bidrag til arbeidet med å bygge ut sykehuspresttjenesten. Det går fram av Bispemøtets protokoll for 1958 at Kirkedepartementet ikke hadde distribuert innstillingen til sykehusene. Biskopene ble enige om å be departementet om å få tilsendt innstillingen slik at de selv kunne sende den videre til sykehusene. Biskop Alf Wiig i Nord-Hålogaland ba Kirkedepartementet om fem eksemplarer i januar 1959. Dette ble ekspedert fra Kirkedepartementet kort tid etter.¹⁸ Hvorfor Kirkedepartementet ikke kunne sende innstillingen til sykehusene, men kunne sende den til biskopene som ikke la skjul på at de aktet å sende innstillingen videre til de sykehusene det angikk, svarer ikke kildene på.

Helsedirektøren ønsket i brev til Kirkedepartementet av 14.3.1960 å sende ut «alminnelige retningslinjer» til sykehusene, «basert på de synspunkter som er kommet frem i Helsedirektørens uttalelse av 14. mai 1958», og ønsket å vite om departementet hadde innvendinger til dette. Kirkedepartementet ba da Oslo biskop uttale seg om Helsedirektørens forespørsel.¹⁹

Oslo biskop svarte i august 1960 med et omfattende brev hvor han gikk skarpt i rette med helsedirektøren. Konklusjonen var at «man var tjent med at det ikke sendes ut noen slik instruks som Helsedirektøren tilrår. Det skal vanskelig gjøres å forme den slik at det ikke oppstår spenning og vanskeligheter omkring saken. Skadevirkningene kan lett bli større enn nytten.»²⁰

Saken hadde nå nådd et høyt konfliktnivå. I forbindelse med at Kirkedepartementet skulle svare Sosialdepartementet, summerte en av Kirkedepartementets saksbehandlere opp striden mellom helsedirektøren og de kirkelige aktørene. Sakens sluttspill gjengis etter saksbehandlerens framstilling, hvor konfliktpunktene mellom helsedirektøren og biskopen

17 Jf. brevkonsept i Kirke- og undervisningsdepartementet datert 6.6.1958, RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952-1960.

18 Brev fra biskop Alf Wiig til Kirke- og undervisningsdepartementet av 9.1.1959. Påtegning om at fem eksemplarer er avsendt fra Kirke- og undervisningsdepartementet av 15.1.1959, RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952-1960.

19 Brev fra Helsedirektøren til Kirke- og undervisningsdepartementet av 14.3.1960. Konsept til brev fra Kirke- og undervisningsdepartementet til Oslo biskop datert 30.3.1960. Begge RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952-1960.

20 Brev fra Oslo biskop til Kirke- og undervisningsdepartementet av 20.8.1960, RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952-1960.

sammenfattes presist. Oppsummeringen er gjort i et brevkonsept som først er datert 22. september 1960, men hvor svarbrevet til Sosialdepartementet ikke ble avsendt før 9. juni 1961. Årsaken til at det tok så lang tid å svare Sosialdepartementet ligger antakelig i den steile fronten mellom helsedirektøren og biskopen, og i at Kirke departementet ønsket å finne en løsning hvor man holdt seg inne med begge parter. Frøshaug-utvalgets innstilling ble ifølge saksbehandleren angrepet av helsedirektøren på en rekke punkter, og særlig tre punkter ble trukket fram:

a) religiøs tjeneste bare må ytes overfor pasienter som positivt har uttrykt ønske om det (...), b) leger og sykepleiere må overhodet ikke ta del i religiøs virksomhet (hvilket Helsedirektøren hevder også må gjelde de private sykehus), c) også den geistlige virksomhets innhold vis á vis pasientene blir det rørt ved, idet Helsedirektøren mener at virksomheten alene må ha «oppmuntrende og trøstende karakter».²¹

Oslo biskop tok ifølge saksbehandleren «sterkt avstand fra Helsedirektørens synsmåter (...)».

Helsedirektøren har alt for sterkt framhevet religionsfrihetens synspunkt, hevder biskopen, mens det på den annen side er sett helt bort fra det faktum at vi har en lovordnet statskirke her i landet som 96 % av innvånerne tilhører. Den norske kirke har således sin helt selvfølgelige plass i tjenesten ved sykehusene og kommer ikke som noen «religiøs agitator».

Biskopen mente det ville bli umulig å holde andakter i korridorer og lignende fellesrom hvis helsedirektørens linje ble fulgt. Selv om de medisinske hensyn hadde fortrinnet, måtte Den norske kirke kunne utøve sin tjeneste blant syke mennesker som var dens medlemmer. Den norske kirke kunne ikke «la seg diktere av andre hva innhold prestens tjeneste skal ha». Kirken måtte selv definere innholdet i sjelesorgen. Biskopen gikk også sterkt imot helsedirektørens synspunkt om at leger og sykepleiere overhodet ikke skulle ta del i religiøs virksomhet, selv «ved de sykehus som eies og drives av private religiøse organisasjoner».²² Saksbehandleren legger til: «Det er

21 Dette og følgende sitater fra Konsept til brev fra Kirke departementet til Sosialdepartementet, Helsedirektoratet først datert 22.9.1960, påtegning ved G. Q. 31.10.1960, endelig datering 9.6.1961 (dato for avsending av brevet). RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952-1960.

22 Originalens understrekning.

tydelig at biskopen mener Helsedirektøren her er gått over streken for å si det mildt.» Til slutt refereres Oslo biskops konklusjon om at det

må være utelukket at Kirkedepetet medvirker til å få istand instruks eller retningslinjer for prestatjenesten ved sykehusene, basert på Helsedirektørens synspunkter. Det ville etter biskopens mening antaste det selvstendige åndelige oppdrag som prestene vet seg å ha i sin kirke. Biskopen mener det er avgjort best at det ikke sendes ut noen instruks som antydet.

I sitt endelige svar til Sosialdepartementet og helsedirektøren av 9. juni 1961 valgte Kirkedepartementet å ikke konfrontere helsedirektøren, men fant en mer praktisk begrunnelse for å avvise tanken om en generell instruks for sykehusprester.

Dette departement er klar over at de medisinske hensyn må være avgjørende for ordningen ved et sykehus, og at ansvaret for ordningen må ligge hos sykehusets overlege. Når det gjelder prestatjenesten, går departementet ut fra at overlegen ved hvert enkelt sykehus må rådføre seg med presten om den arbeidsordning som vil være mest hensiktsmessig. Forholdene kan her være noe forskjellige ved de forskjellige sykehus. Departementet mener derfor at det neppe er formålstjenlig med en generell instruks og tilrår at ordningen fastsettes som hittil for hvert enkelt sykehus på mest hensiktsmessige måte.²³

Spørsmålet om en generell instruks for sykehusprestene kjørte seg fast mellom biskopene og Helsedirektoratet, og særlig i avveiningen mellom hensynet til religionsfriheten og hensynene til at de fleste pasientene var medlemmer i Den norske kirke, og til kirkens og prestatjenestens åndelige autonomi. Ved å ikke gå inn i et samarbeid med Helsedirektoratet om utforming av instruksen, oppnådde biskopene å unngå innskrenkninger i praksisene med andakter på stuene og over sykehusenes sentralradioanlegg. På den annen side mistet både kirke- og helsemyndigheter muligheten til å stille opp generelle krav om bemanning, innhold i tjenesten, kompetansekrav og ansvarsavklaring om finansiering av sykehusprestene. Den anstrengte kommunikasjonen mellom helsedirektøren og biskopene hadde høyst sannsynlig sammenheng med den svake tilliten til Evang på kristelig hold. Evang hadde flere ganger markert seg med kritikk av kristendommens

---

23 Brev fra Kirke- og undervisningsdepartementet til Sosialdepartementet av 9.6.1961, RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952-1960.

skadelige innflytelse, blant annet i forbindelse med den såkalte helvetesdebatten i 1954 (Agøy, 2023, s. 146, 205, samt note 482, s. 333).

Om kontroversen og skrinleggingen av den generelle instruksjonen påvirket arbeidet for å bygge ut sykehuspresttjenesten med utgangspunkt i en samlet nasjonal plan, er mer uvisst. Departementets saksbehandler viste til at fire, snart fem heltidsstillinger og tre hjelpepreststillinger var opprettet i samsvar med Frøshaug-utvalgets anbefaling i løpet av 1960–1961. Spørsmålet om opprettelse av sykehuspreststillinger var uansett et spørsmål som måtte avgjøres av sykehusledelsene og styrene ved de enkelte sykehus. Selv om sentrale helsemyndigheter ved helsedirektøren trakk i tvil om sykehuspresttjenesten kunne finansieres over syketrygden, sørget sykehusledelsene og styrene ved de enkelte sykehus for at midler til stillinger ble ført opp i institusjonenes budsjett. For biskopene må det ha framstått som at man kom lenger ved å samhandle med hver enkelt institusjons ledelse, enn gjennom samhandling med nasjonale helsemyndigheter.

Til tross for Kirkedepartementets opplysning om at det var opprettet fire nye stillinger fram til 1960, er det ingen påviselig økning i antall sykehuspreststillinger oppgitt i *Årbok for Den norske kirke* for 1961, i forhold til antallet oppgitt av Frøshaug-komiteen i 1955. Det kan muligens skyldes at det tok tid å fylle stillingene etter de formelle vedtakene om opprettelse. Fra 1961 fulgte en viss ekspansjon, slik at det fram til 1971 var kommet ti nye stillinger. Fortsatt var det et stykke fram til de 18 stillingene Frøshaug-utvalget hadde foreslått opprettet. Først i 1983 kunne Presteforeningen konstatere at Frøshaug-utvalgets anbefaling ble fulgt opp.²⁴

Endring i organisering og ekspansjon (1975–2000)

Sykehusprestene – regional utredning og utbygging

Arbeidet for utbygging av sykehuspresttjenesten fikk en ny giv omkring midten av 1970-tallet. I 1983 kunne man på et møte mellom Bispemøtet, bispedømmene, Kirkerådet og Presteforeningen registrere at sykehuspresttjenesten var den gruppen innen «den kirkelige bemanning som har hatt

²⁴ Presteforeningen: Kirkelig tjeneste ved institusjoner, s. 3, Presteforeningens arkiv, 068.3 Geistlig betjening av institusjoner (versjon i løse blader, bearbeidet etter møte 20. januar 1983 omtalt i neste fotnote).

størst prosentvis økning de siste 10 år».²⁵ Som det framgikk av tabell 2, var økningen på hele 32 stillinger, fra 22 til 54 i perioden 1971 til 1984. Fram til 1997 var antallet stillinger ytterligere nesten doblet, til 104 stillinger.

Presteforeningen hadde i 1974 utarbeidet prinsipper for geistlig betjening ved helseinstitusjoner. Dette var et forhandlingsopplegg overfor Norske Kommuners Sentralforbund.²⁶ I tillegg fulgte Den norske kirke fra 1977 og utover en ny strategi for utbygging av institusjonspresttjeneste. Det ble igangsatt utredningsarbeid på bispedømmenivå. Først ute var Hamar bispedømmeråd som hadde sin utredning ferdig i oktober 1977. Borg bispedømme gjennomførte et lignende arbeid på samme tid. I 1977 ba Presteforeningen Kirkerådet om å bidra til å få opprettet utredningsutvalg i alle bispedømmer. Ved utgangen av 1982 hadde dette skjedd i åtte av ti bispedømmer.²⁷ Presteforeningen videreutviklet kriterier for kirkelig betjening ved institusjoner i 1982 og fremmet det som krav til Norske Kommuners Sentralforbund. Ved somatiske sykehus var normen etter Presteforeningens mening «en prestestilling for de første 300 pasienter. Det bør opprettes en prestestilling pr. 200 senger som overstiger grunntallet». Ved psykiatriske sykehus og fengsler var tilsvarende norm en prestestilling per 100 plasser.²⁸

Den nye strategien forholdt seg til en viktig endring, flyttingen av tilsettingsmyndigheten for sykehusprestene fra Kirke- og undervisningsdepartementet til sykehuseierne, i de fleste tilfeller fylkeskommunene. Overføringen var resultat av enighet mellom Kirke- og undervisningsdepartementet og Norske Kommuners Sentralforbund i 1980. Prost og biskop skulle fortsatt uttale seg forut for tilsetting.²⁹ Noen år senere foreslo

---

25 Kirkerådet: Rapport fra møte 20. januar 1983 om Kirkelig betjening ved helse- og sosialinstitusjoner, Presteforeningens arkiv, 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.

26 Presteforeningen: Kirkelig tjeneste ved institusjoner, januar 1983, pkt. 2.1 (uten paginering), Presteforeningens arkiv, 068.3 Geistlig betjening av institusjoner. Innholdet i prinsippene fra 1974 er ikke gjengitt i dokumentet. Jeg har heller ikke funnet noe annet dokument inneholdende prinsippene i sin helhet.

27 Borg, Hamar, Nord-Hålogaland, Stavanger, Agder, Tunsberg og Oslo bispedømmer. Presteforeningen: Kirkelig tjeneste ved institusjoner, januar 1983, s. 3, Presteforeningens arkiv, 068.3 Geistlig betjening av institusjoner. I tillegg til de sju bispedømmene som nevnes i dokumentet, ble det også utarbeidet en utredning i Nidaros bispedømme datert august 1981. Også denne er å finne i Presteforeningens arkiv, samme arkivmappe.

28 Presteforeningen: Kirkelig tjeneste ved institusjoner, januar 1983, pkt. 2.1.1 Heltidsansatte prester, Presteforeningens arkiv, 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.

29 Brev av 5.12.1980 fra Kirke- og utdanningsdepartementet til Norske Kommuners Sentralforbund, referert i C-rundskriv nr. 1 / 1981 F «Tilsettingsmyndigheten for institusjonsprester» av 27.1.1981 fra Norske Kommuners Sentralforbund stilet til «Kommunen/fylkeskommunen/styret»; jf. også notatet «Institusjonspresters lønns- og arbeidsforhold» signert NH (Norwall Hessen, Presteforeningens daværende generalsekretær) av 15.9.1983, begge i Presteforeningens arkiv 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.

Presteforeningen at utlysningsteksten skulle drøftes med bispekontoret. Dette ønsket ikke Kommunenes Sentralforbund, som det hadde endret navn til, å gå inn på.³⁰

Den nye strategien virket. Utredningen i Hamar bispedømme kan tjene som eksempel. Ved hjelp av kartlegging av institusjonene i bispedømmet, statistikk og med henvisning til prinsippene «for geistlig betjening ved helseinstitusjonene, utarbeidet av Den norske kirkes presteforening» leverte utredningen argumenter for utbygging av institusjonspresttjenesten i bispedømmet. Før utredningen kom, hadde Lillehammer sykehus fått prestestilling i 1976. Etter utredningen kom det prestestillinger ved Gjøvik sykehus (1980), Hamar sykehus og Åkershagan sentralhjem for psykisk utviklingshemmede (1985), Elverum sykehus (1986) og Reinsvoll (1988) (Vansvik, 2023, s. 61–65). Den store ekspansjonen i antall prestestillinger på slutten av 1970-tallet og framover har etter all sannsynlighet sammenheng med dette målrettede utredningsarbeidet og med Presteforeningens kriterier som grunnlag for forhandlinger med sykehuseierne. Talldokumentasjonen var et språk som kunne forstås av sykehuseiere og sykehusadministratorer.

Kirkerådet spilte en koordinerende rolle bispedømmene imellom. Bispemøtets bidrag var en uttalelse i 1980 om prinsipielle retningslinjer for den kirkelige tjeneste ved institusjoner (BM 7/1980). Bispemøtet mente det var «naturlig å sikte på tjeneste ved spesialansatte, som har mulighet for å kvalifisere seg særskilt for en slik tjeneste», og med hovedvekt på å få opprettet særskilte stillinger på hel- eller deltid (uttalelsens pkt. 3). Bispemøtet tallfestet grunnlaget for full prestestilling til 300 pasienter/klienter ved institusjonen (pkt. 4). Finansieringen mente Bispemøtet måtte være et ansvar for «de kommunale og fylkeskommunale administrasjoner som i dag har hovedansvaret for helse- og sosialtjenesten (pkt. 5).

Normalinstruks for institusjonsprester

Et ytterligere ledd i arbeidet med å etablere standarder for sykehuspresttjenesten var Presteforeningens arbeid med «Normalinstruks for prester ved offentlige institusjoner». Dette arbeidet gikk parallelt med arbeidet for en ordnet tilleggsutdanning for sykehusprester med pastoralklinisk utdanning (se nedenfor). Dette kan forstås som et arbeid for å sikre prestetjenesten

30 Brev fra Den norske kirkes presteforening til Kommunenes Sentralforbund av 13.2.1989 om «Tilsetting av sykehus- og institusjonsprester», og svar fra Kommunenes Sentralforbund av 28.02.1989, begge i Presteforeningens arkiv 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.

plass ved institusjonene som en kirkelig tjeneste, men også for å sikre at tjenesten ble integrert i institusjonens virksomhet, slik Frøshaug-utvalget hadde vært opptatt av. Den første versjonen er datert 2.9.1977 og ble oversendt Kirke- og undervisningsdepartementet i oktober samme år.³¹ Lite tyder på at Presteforeningen var klar over prosessen i 1960–1961 som kjørte seg fast uten resultat. Instruksens foreslo bestemmelser om prestens ansvar for den kirkelige tjeneste ved institusjonen, og bestemmelser om samarbeid med institusjonens øvrige personale.

Sosialdepartementet fikk oversendt forslaget og kom i september 1978 med en del interessante kommentarer til instruksens. Departementet savnet blant annet bestemmelser om «faglig veiledning av pastoralklinisk utdannet person» og ønsket tilføyd bestemmelser om at «Presten har adgang til og fører sine notater i pasientenes journaler», og om prestenes delaktighet i personalundervisning på sykehuset.³² Kirkedepartementet konkluderte likevel i mars 1979 med at en normalinstruks ikke var nødvendig, og viste til at Kirkedepartementet vanligvis fastsatte instruks ved opprettelse av nye stillinger.³³ Men allerede i desember 1980, i forbindelse med overføringen av tilsettingsmyndigheten til fylkeskommunene, revurderte Kirkedepartementet sin holdning. I brev til Kommunens Sentralforbund skrev departementet nå:

Når nå den enkelte sykehuseier (fylkeskommune) skal ha ansvaret for utlysning, ansettelse og instruks, finner en det rimelig at spørsmålet om normalinstruks tas opp til vurdering. En normalinstruks vil bl.a. kunne være til veiledning ved opprettelse av nye stillinger.³⁴

Bispemøtet hadde i 1980 uttalt seg om hovedinnholdet i den kirkelige tjenesten ved helse- og sosialinstitusjoner. Her uttalte Bispemøtet blant annet følgende:

-
- 31 Normalinstruks for prester ved offentlige institusjoner. Forslag fra Den norske kirkes presteforening 2.9.1977, og Brev fra Presteforeningen til Kirke- og undervisningsdepartementet av 6.10.1977, begge i Presteforeningens arkiv 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.
  - 32 Brev fra Sosialdepartementet til Kirke- og undervisningsdepartementet av 20.09.1978, Presteforeningens arkiv 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.
  - 33 Brev fra Kirke- og undervisningsdepartementet til Presteforeningen av 16.03.1979, Presteforeningens arkiv 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.
  - 34 Brev fra Kirke- og undervisningsdepartementet til Norske Kommuners Sentralforbund av 05.12.1980 (kopi til Presteforeningen), Presteforeningens arkiv 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.

1. Behovet for kirkelig tjeneste må begrunnes både ut fra kirkens ansvar for sine medlemmer og ut fra helsetjenestens ansvar for å tilgodese hele mennesket, også med omsorg for pasientenes/klientenes åndelige velferd.
2. Den kirkelige tjeneste ved helse- og sosialinstitusjoner og sykehus omfatter primært følgende tjenester:
  - a. Forkynnelse, sakramentforvaltning og andre kirkelige handlinger
  - b. Sjelesorg
  - c. Veiledning og undervisning i forhold til ansatt personell

I mange tilfelle følger det også en rekke kontorfunksjoner og eventuelt undervisningsoppgaver med tjenesten ved sykehus og andre institusjoner (BM 7/1980).

Presteforeningen tok opp igjen arbeidet med normalinstruks. I en bearbejdet versjon fra 1982 var Sosialdepartementets forslag fra 1978 innarbejdet, blant annet forslaget om tilgang til pasientenes journaler.³⁵ Dette utkastet ble forelagt institusjonsprester samlet til seminar på Sjusjøen høsten 1983, og etter en ny bearbejding forelagt biskopene i februar 1984, før det nye forslaget ble endelig vedtatt av Presteforeningens sentralstyre 20. mars.³⁶ Presten skulle ha ansvar for den kirkelige tjenesten ved institusjonen, presisert til forkynnelse, sjelesorg og kirkelige handlinger, men også ytterligere presisert inn i sykehuskonteksten:

Presten skal se det som sin hovedoppgave å komme i kontakt med de klienter som ønsker det, og være en støtte for dem og deres pårørende. Sammen med det øvrige helsepersonell skal presten bidra til å omslutte klientene med en totalomsorg der også det religiøse hører naturlig med (§ 4, utdrag).

Nå reagerte Human-Etisk Forbund, som ba helsedirektøren uttale seg. Helsedirektør Torbjørn Mork svarte i januar 1985 at instruksen Presteforeningen hadde vedtatt, var i strid med de gjeldende bestemmelsene om taushetsplikt, og at instruksen ikke hadde vært behandlet av Norske Kommuners Sentralforbund, Helsedirektoratet eller Sosialdepartementet (gjengitt etter Vansvik, 2023, s. 112). De eneste punktene i instruksen som kan implisere brudd på bestemmelsene om taushetsplikt, er bestemmelsen

³⁵ Presteforeningens forslag til normalinstruks for institusjonsprester (Sentralstyrevedtak sak 20/82), Presteforeningens arkiv 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.

³⁶ Normalinstruks for institusjonsprester. Endringsforslag fra institusjonsprestseminaret på Sjusjøen høsten 1983, bearbejdet av sentralstyrets arbeidsutvalg 31.1.84; Brev fra Presteforeningen til biskopene av 1.2.1984; Presteforeningens forslag til normalinstruks for institusjonsprester, vedtatt i sentralstyret 20.3.84, alle i Presteforeningens arkiv 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.

om adgang til klientenes journaler, som ble tatt inn etter forslag fra Sosialdepartementet i 1978, og bestemmelsen om at prestene skulle kunne delta i personalets møter og drøftinger. Sosialdepartementet hadde i 1978 ikke kommentert bestemmelsen om deltakelse i personalets møter som lå inne i Presteforeningens første forslag.³⁷ Verken helsedirektør Mork eller Presteforeningen henviste i denne runden til Sosialdepartementets innspill til Presteforeningen fra 1978.

Helsedirektoratet sendte 15. januar 1985 ut et rundskriv hvor det het at «[e]n sykehusprest's spesielle oppgaver tilsier at han ikke kan betraktes som helsepersonell eller 'leges medhjelper' og på dette grunnlag gis adgang til taushetsbelagte opplysninger».³⁸ Dette rundskrivet vakte sterke reaksjoner og stor offentlig oppmerksomhet og avfødte også et spørsmål til sosialministeren i Stortingets spørretime 6. februar 1985 fra stortingsrepresentant Eleonore Bjartveit.³⁹ Allerede 4. februar fant Helsedirektoratet det nødvendig å sende ut et nytt rundskriv med en presisering av at behandlingsansvarlig lege «på grunnlag av en konkret vurdering i hvert enkelt tilfelle, bruker presten som sin medhjelper. I den grad presten er legens medhjelper vil han således på linje med andre av legens medhjelpere kunne gis adgang til taushetsbelagte opplysninger».⁴⁰

Resultatet ble at Presteforeningen trakk instruksene tilbake etter et møte med Helsedirektoratet 4. februar 1985, men fortsatt forsto Presteforeningen og Helsedirektoratet saken ulikt. Presteforeningen oppsummerte sin forståelse av Helsedirektoratets rundskriv slik: «a) Sykehuspresten er prest, under biskopens tilsyn. b) Sykehuspresten kan gis adgang til taushetsbelagte opplysninger på linje med andre aktuelle yrkesgrupper.»⁴¹ Helsedirektoratet delte ikke Presteforeningens oppfatning på det siste punktet, og la fram sin fortolkning i brev til Presteforeningen av 28. april 1987:

---

37 Vansvik, 2023, omtaler ikke Sosialdepartementets kommentarer fra 1978.

38 Sykehusprestere adgang til taushetsbelagte opplysninger. Rundskriv IK-8/85 av 15.01.1985. Presteforeningens arkiv, 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.

39 Se brevveksling mellom Presteforeningen, Helsedirektoratet og Sosialdepartementet i januar og februar 1985, samt Foreløpig, urevidert avtrykk av Eleonore Bjartveits spørsmål og sosialminister Leif Arne Heløes svar i Stortingets spørretime 06.02.1985, Presteforeningens arkiv, 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.

40 Sykehusprestere adgang til taushetsbelagte opplysninger. Rundskriv IK-18/85 av 04.02.1985.

41 Rapport: Sykehusprestere adgang til taushetsbelagte opplysninger, *Inter Collegas*, 1986, (2), s. 13–14, kopi av rapporten i Presteforeningens arkiv, 068.3 Geistlig betjening av institusjoner.

Vi er ikke enig i at sykehusprester kan likestilles med helsepersonell ansatt ved sykehus når det gjelder adgang til taushetsbelagte opplysninger. (...) Som hovedregel kan ikke sykehusprester oppfattes som helsepersonell i lovens forstand, og det er således i utgangspunktet ikke naturlig å presumere et samtykke. Som nevnt i vårt rundskriv IK-18/85 kan det imidlertid tenkes tilfelle hvor behandlende lege på grunnlag av en konkret vurdering i hvert enkelt tilfelle bruker presten som sin medhjelper.

Vi ber om at innholdet i dette brev gjøres kjent for presteforeningens medlemmer.⁴²

Det gikk nå flere år før Presteforeningen i 1991 enda en gang vedtok et bearbejdet forslag til instruks for institusjonsprester. Instruksen var nå forkortet og revidert i tråd med innvendingene fra Helsedirektoratet.⁴³

En bestemmelse lå i hovedsak fast i alle versjonene av Presteforeningens forslag til normalinstruks: «Presten bør hjelpe til at medlemmer av andre trossamfunn blir betjent i samsvar med eget ønske» (1977, § 3). «Presten skal være behjelpelig med at medlemmer av andre trossamfunn blir betjent i samsvar med eget ønske» (1984, § 4). «Presten skal være behjelpelig med at medlemmer av andre tros-/livssynssamfunn blir betjent i samsvar med eget ønske» (1991, pkt. 1).

Systematisk pastoralklinisk utdanning

Fra omkring 1970, etter at Per Frick Høydal ble sykehusprest på Modum Bad, ble det utviklet et mer regelmessig kurstilbud som fikk betegnelsen «pastoralkliniske kurs» etter modell fra USA. De første kursene varte syv uker, men ble etter hvert utvidet til 12 uker (Høydal, 1975, s. 20, Teigen, 1986, s. 322).

En mer formalisert pastoralklinisk utdanning (PKU) og veilederkvalifisering kom ikke på plass før i 1975, etter at det hadde vært arbeidet med saken noen år i Presteforeningen og dens nemnd for institusjonsprester. I november 1975 vedtok Presteforeningens sentralstyre en innstilling som inneholdt forslag til krav om PKU for tilsetting som sykehusprest og krav for å bli godkjent som PKU-veileder.⁴⁴ Forslagene ble ikke iverksatt før i

42 Brev fra Helsedirektoratet til Presteforeningen av 28.04.1987, Presteforeningens arkiv 068.3 Geistlig betjening av institusjoner, også gjengitt hos Vansvik, 2023, s. 113.

43 Forslag til instruks for institusjonsprester. Godkjent av Presteforeningens sentralstyre 12.03.1991, Presteforeningens arkiv, 068.3 Geistlig betjening av institusjoner. Trykt i *Inter Collegas*, 1991 (3), s. 12. Se også Vansvik, 2023, s. 113.

44 Innstillingen *Sykehusprestutdannelsen og pastoral-klinisk utdanning i Norge* av 5.11.1975, Presteforeningens arkiv 068 Sykehusnemnda: Innstillinger vedr. sykehusprestutdannelsen og pastoral-klinisk utdanning i Norge Avgitt 5. nov. 1975; Protokoller, legg 068.4 Sykehusprestutdannelsen 71–76.

1980. Presteforeningen opprettet da et evalueringsråd som skulle godkjenne utdanningssteder for PKU, programmer for PKU-kurs og godkjenning av veiledere (Teigen, 1986, s. 323–324). Presteforeningen administrerte PKU fram til ca. 2008. Da overtok MF det faglige ansvaret for PKU-kursene, nå i rammen av en mastergrad i klinisk sjelesorg.

Stålsett-utvalget mente i 2013 at en lignende videreutdanning som PKU måtte gjøres tilgjengelig også for religiøse ledere og livssynspersonell fra ikke-kristne tros- og livssynssamfunn (NOU 2013: 1, s. 186). Per i dag er det norske PKU-tilbudet forbeholdt prester og andre sjelesørgere fra kristne trossamfunn.

Fengselsprestene – utredning, tjenesteordning, importmodell

For fengselspresttjenestens del skjer den viktigste utviklingen i 1990-årene. En interdepartemental utredning fra 1994 leder fram mot å innlemme fengselspresttjenesten i modellen med importerte tjenester i fengselet fra år 2000. Samtidig ble det arbeidet med en Tjenesteordning for fengselsprester som ble fastsatt i 1997. Ved siden av dette begynte en betydelig opptrapping av antall fengselspreststillinger. I 1994 var det ti stillinger med til sammen 7,5 årsverk fast ansatte fengselsprester, i tillegg til en midlertidig stilling, to stillinger ved Kirkens bymisjon og fem deltidsstillinger med innleid tjeneste (Fridhov et al., 1994, s. 52, tabell 12 og 13). Fem nye stillinger ble opprettet på statsbudsjettet for 1995.⁴⁵ Fra 1997 til 2005 kom det ti nye stillinger, og i perioden 2005 til 2012 ytterligere ni (jf. tabell 2, ovenfor, s. 40).

Utredningen *Organiseringen av prestetjenesten i fengslene* (Fridhov et al., 1994) ble utarbeidet etter at Justisdepartementet våren 1993 ønsket å utrede muligheten for endret organisering av de kirkelige tilbudene i fengslene. Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet ble kontak- tet, og departementene ble enige om å nedsette en arbeidsgruppe i fellesskap (Fridhov et al., 1994, s. 2). Mandatet ble utarbeidet i fellesskap av departementene, og det var medlemmer fra både kriminalomsorgsavdelingen i Justisdepartementet og kirkeavdelingen i Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. I tillegg var det med en fengselsprest og en representant for Kirkerådet (Fridhov et al., 1994, s. 6). Innføringen av

---

45 Presteforeningens arkiv 072.2 Fengselsprest, legg 02 Opprettelse av fem nye stillinger som fengselsprest. Til Justis- og politidepartementet 02.03.95.

importmodellen i kriminalomsorgen var en viktig foranledning. «I løpet av de siste 20 år har ansvaret for skole- og helsetilbudene i fengsel blitt overtatt av lokale skole og helsemyndigheter. Men fremdeles er det justismyndighetene som har ansvar for kirkens tilbud», som arbeidsgruppen skriver i forordet til utredningen (Fridhov et al., 1994, s. 2). Arbeidsgruppens mandat gjenspeiler at dette var det sentrale utredningstemaet:

Arbeidsgruppen skal drøfte og fremme forslag til fremtidige modeller for organiseringen av fengselspresttjenesten i Norge.

Herunder skal arbeidsgruppen

- Se på mulige konsekvenser av en overføring av ansvaret for fengselspresttjenesten til Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet
- Komme med en innstilling om det fremtidige arbeidsgiveransvaret for de eksisterende fengselspreststillingene
- Vurdere budsjettmessige konsekvenser
- Vurdere andre aktuelle tiltak fra Justisdepartementets eller Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementets side (direkte eller gjennom andre organer), som kan bidra til å bedre tilbudet av kirkelige tjenester til de innsatte (Fridhov et al., 1994, s. 6).

Arbeidsgruppen forsto fengselspresttjenesten slik at den «er opprettet for å ivareta Den norske kirkes ansvar overfor innsatte medlemmer av Den norske kirke, som for kortere eller lengre tid ikke kan bli betjent av prestene i sin egen menighet» (Fridhov et al., 1994, s. 7). Det siste leddet i mandatet åpnet for å trekke inn tiltak utenom fengselsprestene som kunne bedre det kirkelige tilbudet til innsatte. Selv om dette punktet ikke eksplisitt refererte til andre kirkesamfunn eller andre trossamfunn utenfor Den norske kirke, foretok arbeidsgruppen en kartlegging av den virksomheten som ble drevet i fengsler av «Tverrkirkelige grupperinger, andre trossamfunn og frittstående grupperinger» (Fridhov et al., 1994, s. 27–30). Arbeidsgruppen refererte til at Reglement for fengselsvesenet av 1961 § 55.2 hjemlet virksomhet ved andre trossamfunn i fengslene (Fridhov et al., 1994, s. 27).

Etter å ha kartlagt det eksisterende tilbudet om prestetjeneste i fengslene konkluderte arbeidsgruppen med at «prestetjenesten i fengslene bør overføres til kirkelige myndigheter slik at de organisatorisk kommer på linje med skole- og helsetilbudene». Dette mente arbeidsgruppen ville bidra til å bedre det kirkelige tilbudet til de innsatte, «ved at kirkens nærvær i fengslene settes på dagsorden i kirkelig sammenheng, ikke bare i fengselssammenheng» (Fridhov et al., 1994, s. 46). Arbeidsgruppen påpekte

også at det var nødvendig å styrke fengselspresttjenestens kapasitet, «for at de innsatte skal få en forsvarlig kirkelig betjening, (...)» (Fridhov et al., 1994, s. 47). Arbeidsgruppen kom ikke med forslag som kunne bedre andre trossamfunns tjeneste i fengslene, og trakk ikke inn hensynet til innsatte som ikke var medlem av Den norske kirke i sine vurderinger av hvilken framtidig organisasjonsmodell som var å foretrekke (Fridhov et al., 1994, s. 36–42). Selv om fengselsreglementet av 1961 fastslo at «Innsatte som tilhører ordnet trossamfunn utenfor statskirken, skal få motta besøk av prest eller sjelesørger fra vedkommende samfunn» (§ 55.2 etter Fridhov et al., 1994, s. 53), ble dette overhodet ikke trukket inn i vurderingene av en modell for organisering av fengselspresttjenesten.

Utredningen forelå i desember 1994. Arbeidet med å styrke fengselspresttjenesten var allerede i gang. Bevilgningen til de fem nye stillingene på statsbudsjettet for 1995 ble vedtatt omtrent samtidig med at utredningen kom. I 2001 var antall fengselsprester økt fra sju (1994) til 18 stillinger (Furseth, 2001, s. 74–75). Utredningen ble sendt på høring, men det skulle gå noen år før den endrede organiseringen ble gjennomført. Det skjedde i januar 2000. Da ble prestetjenesten overført til Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. Bispedømmene fikk ansettelsesmyndighet, personalansvar og budsjettansvar for stillingene (Fridhov & Langelid, 2017, s. 265).

Allerede flere år før oppnevningen av arbeidsgruppen hadde kirken begynt å engasjere seg i spørsmål angående fangeomsorgen. I 1990 utarbeidet Kirkens diakoni- og samfunnsråd betenkningen *Kirken og fangeomsorgen* til Kirkemøtet (Kirkerådet, 1990, KM-dokument nr. 14.2/90). Tre år senere ble betenkningen fulgt opp med heftet *Å leve med dommen. Kirken og kriminalomsorgen* (Kirkerådet, 1993). Mens betenkningen fra 1990 la hovedvekten på de etiske utfordringene, konsentrerte heftet fra 1993 seg om de diakonale utfordringene og forståelsen av feltet som en oppgave for lokalmenigheten. Kirkerådet mente fengselspresttjenesten måtte styrkes, og oppfølgingen av fengselsprestene måtte bli bedre både fra Justisdepartementet, Kirkedepartementet og lokale kirkelige foresatte (Kirkerådet, 1990, s. 36). Heftet fra 1993 beskrev den utilfredsstillende situasjonen for den kirkelige betjeningen. Prestetjenesten ble forstått som viktig både for de innsatte og for kirken, og behovet for kirkelige stillinger i fengslene ble understreket (Kirkerådet, 1993, s. 17, 20).

En av grunnene til at overføringen av fengselsprestene tok tid og ikke ble gjennomført før i 2000, var motstand fra fengselsprestene selv og fra

Presteforeningen. Fængselsprestene hadde gode erfaringer med ordningen slik den var og ønsket å fortsatt kunne delta i fængselets personalmøter, kurs og samlinger. Fængselsprestene ba om å få de samme arbeidsbetingelsene hvis tjenesten skulle overføres, og fikk stort sett gjennomslag for det (Fridhov & Langelid, 2017, s. 265).

Samtidig som det ble arbeidet videre med oppfølgingen av arbeidsgruppens utredning, utarbeidet Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet forslag til *Tjenesteordning for fængselsprester*. Den ble fastsatt ved kgl.res. 20. november 1997. I samsvar med det som hittil hadde vært ordningen, ble stillinger som fængselsprest forbeholdt personer «som innehar de kvalifikasjoner som kreves for tilsetning som menighetsprest i Den norske kirke» (Tjenesteordning for fængselsprester, 1997, § 2). Fængselspreststillingene var dermed fortsatt forbeholdt prester i Den norske kirke.

Fængselsprestenes hovedoppgaver ble formulert slik:

§ 1: Fængselspresten skal forvalte Ord og sakrament ved

- a. å holde de gudstjenester i fængselet som biskopen forordner,
- b. å utføre annet forkynnerarbeid i fængselet,
- c. å forrette kirkelige handlinger for fængselets innsatte og deres nærmeste pårørende,
- d. å utøve sjelesorg, gå med dødsbud, soknebud og også ellers besøke innsatte i fængselet.

Presten skal også utføre andre gjøremål fastsatt ved bestemmelse av Kongen eller departementet eller ved instruks for den enkelte stilling (Tjenesteordning for fængselsprester, 1997).

Bortsett fra at det ikke lenger var spesifisert at prestene skulle forberede fanger til konfirmasjon, var oppgavene grunnleggende sett de samme som i 1879. I 1879 hadde prestene i tillegg tre andre oppgaver: å lede undervisningen av fangene, å bestyre fængselsbiblioteket som sto til fangenes disposisjon, og kontroll av fangenes post. Særlig ledelsen av undervisningen tok da mye tid.

Fængselspresten sto under tilsyn av biskop, med fængselsdirektøren som administrativ foresatt (Tjenesteordning for fængselsprester, 1997, § 5). Interessant i lys av at fængselsprestene på dette tidspunktet var ansatt i kriminalomsorgen under Justisdepartementet, er det at «Nærmere bestemmelser om tjenesteoppgaver for den enkelte fængselspreststilling

kan fastsettes ved instruks av Kirkedepartementet» (Tjenesteordning for fengselsprester, 1997, § 6).

Ved overføringen av fengselsprestene fra Justisdepartementet til Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet ble det nødvendig med endringer i tjenesteordningen. Disse endringene ble fastsatt av Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet 7. februar 2000. Tilsetting skulle nå skje etter regler i forskrift om tilsetting av menighetsprest (Endr. i tjenesteordn. for fengselsprester, 2000, § 2 annet ledd), ikke etter særskilt forskrift som tidligere. I stedet for fengselsdirektøren, skulle nå prosten være fengselsprestens nærmeste overordnede (Endr. i tjenesteordn. for fengselsprester, 2000, § 5). Instruksmyndigheten angående nærmere bestemmelser om tjenesteoppgaver for den enkelte fengselspreststillingen, ble nå lagt til bispedømmerrådet i stedet for til Kirkedepartementet (Endr. i tjenesteordn. for fengselsprester, 2000, § 6).

Etter virksomhetsoverdragelsen av prestatjenesten fra staten til rettssubjektet Den norske kirke i 2017, ble tjenesteordningen nå gitt av Kirkemøtet i stedet for av departementet. Myndigheten til å pålegge fengselsprestene «andre gjøremål» ble lagt til Kirkemøtet. Tidligere lå denne myndigheten hos Kongen eller departementet (Tjenesteordning for fengselsprester, 2016, § 1 annet ledd).

Spesialprest i livssynsåpent samfunn (2000-tallet)

Spørsmålet om retten til religions- og livssynsutøvelse i offentlige institusjoner for de som ikke tilhørte statskirken, ble lenge sjelden berørt og lite vektlagt. Dette til tross for at andre kirkesamfunn, som Frelsesarmeen og pinsemenigheter lenge hadde hatt et aktivt fengselsarbeid (Fridhov et al., 1994, s. 28–29). Også i sykehusene var det virksomhet med besøk fra andre kirkesamfunn (Frøshaug et al., 1955, s. 13), og flere sykehus var eid av «katolske og andre ikke-lutherske kirkesamfunn» (Frøshaug et al., 1955, s. 6). Både Frøshaug-utredningen fra 1955 og fengselsprest-utredningen fra 1994 foreslo likevel bare tiltak knyttet til organisering og utbygging av institusjonstjeneste ved Den norske kirkes prester i offentlige institusjoner. Når Frøshaug-utvalget tok opp spørsmålet om å dekke «det religiøse behov hos pasientene», var de mest opptatt av statskirkens medlemmer: «I denne forbindelse er det verd å huske at vi har en statskirke som ca. 96 ½ % av vårt folk står tilsluttet» (Frøshaug et al., 1955, s. 2). Nærværet

av mennesker som ikke tilhørte statskirken, var omtalt, men fikk liten oppmerksomhet.

Spørsmålet var heller ikke tematisert i dissenterlovgivningen fra og med 1845, i lov om trdomssamfunn og ymist anna fra 1969, eller i disse lovenes forarbeider, og det gikk lang tid før det ble berørt i spesiallovgivningen. Det kom ikke eksplisitt inn i fengsels- eller straffegjennomføringslovgivningen før med straffegjennomføringsloven av 2001 (se nedenfor), men det var, som vi har sett, tematisert på forskriftsnivå siden fengselsreglementet av 1961, § 55.2 og 55.3. Det har ikke vært tilsvarende lov- og forskriftsregulering av prestetjeneste eller religions- og livssynstjeneste når det gjelder helsevesenet. En viktig milepæl i den religionspolitiske utviklingen var at religionsfrihet ble skrevet inn i den norske Grunnloven § 2 i 1964, uten at jeg har funnet materiale som relaterer religiøs tjeneste overfor de som ikke sto i statskirken direkte til dette.

Norge sluttet seg til Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen i 1950, og dermed også til konvensjonens artikkel 9 om tanke-, samvittighets- og religionsfrihet. Bestemmelsene i fengselsreglementet av 1961 kan ses i lys av dette. Det kan også helsedirektør Evangs holdning når han i 1958 var mer opptatt av religionsfriheten og mangfoldet av religiøse oppfatninger enn biskopene var. Evang tilhørte Arbeiderpartiet som siden 1945 hadde programfestet religions- og samvittighetsfrihet (Agøy, 2023, s. 72). Han la, som vi har sett, vekt på dette i sin argumentasjon for differensiering av den religiøse tjenesten ved sykehusene, for at religiøs tjeneste overfor pasienter måtte baseres på pasientenes eget ønske, og at den også omfattet medlemmer av dissentersamfunn og andre trossamfunn. Samtidig mente Evang at «den religiøse tjeneste bør ledes av en prest i statskirken».⁴⁶

Når vi kommer fram til 1970-tallet, var det en etablert forståelse også på kirkelig hold at «[d]ersom noen av institusjonens klienter tilhører andre kirkesamfunn enn Den norske kirke, har disse rett til å bli betjent av sitt samfunn. Det ville være rimelig at den som har ansvaret for den kirkelige tjeneste ved institusjonen, er behjelpelig med å fremme slik kontakt» (Hamar bispedømmeråd, 1977, s. 9). I alle forslagene til normalinstruks for sykehusprester fra og med 1977 var dette hensynet innarbeidet.

46 Brev fra Sosialdepartementet ved helsedirektør Karl Evang til Kirke- og undervisningsdepartementet av 14.5.1958, RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 Prestetjenesten ved sykehusene 1952–1960.

Men så sent som i 1994 kunne, som vi har sett, en offentlig utredning på oppdrag fra to departementer, uttrykke seg som om fengselspresttjenesten ved Den norske kirkes prester var det eneste fengselsmyndighetene trengte å forholde seg organisatorisk til, enda man forvaltet et regelverk som i over 30 år hadde hjemlet rettigheter for innsatte som tilhørte trossamfunn utenfor statskirken.

Institusjonspresten – en felles oppgave? Norges kristne råd (2000)

Det gikk ikke mange år etter fengselsprest-utredningen fra 1994 før det relativt nyetablerte Norges kristne råd tok opp spørsmålet om en mer konfesjonelt mangfoldig institusjonspresttjeneste kunne være mulig.

Rådet nedsatte i 1997 et institusjonsprestutvalg. Forslaget kom fra rådets administrativt-juridiske utvalg som i et par år hadde drøftet spørsmålet om pastorer og prester utenom Den norske kirke og deres «mulighet for og rammevilkår for tjeneste som institusjonsprest i Norge innen sykehuse, fengslene og i forsvaret». Dette spørsmålet hadde Norges Frikirkeråd arbeidet med i mange år, men man var nå enige om at Norges kristne råd, opprettet i 1992, skulle arbeide med saken.⁴⁷ Utvalget besto av pastor Astri Anfinsen i Det norske misjonsforbund⁴⁸, pastor Helge Utaker, Den evangelisk-lutherske frikirke, og fengselsprest Erik Stabrun, Den norske kirke. Utaker var nylig gått av som feltprost. Utvalget var ferdig med sin utredning i 1998. Utredningen ble deretter gjennomgått i administrativt-juridisk utvalg og overlevert styret i Norges kristne råd 20. september 2000.⁴⁹

Utredningen beskrev de gjeldende ordningene i fengsler, Forsvaret og i sykehussektoren. Selv om institusjonspresttjenesten var knyttet til Den norske kirke, utelukket ikke det en viss ivaretagelse av de som hadde annen trostilknytning.

Det er i dag innarbeidet praksis, ofte også innarbeidet i stillingsbeskrivelse og arbeidsinstruks, at institusjonsprester arbeider med å opprette kontakt med representanter for respektive trossamfunn for institusjonsbrukere med en annen konfesjonell eller

47 Norges kristne råd og Norges Frikirkeråd fusjonerte i 2006.

48 Endret navn til Misjonskirken Norge i 2016.

49 Selve utredningen er ikke datert, men avgivelsen framgår av et utkast til brev til Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet datert 13.02.2001, RA/PA-1890/D/Da/L0012 Norges kristne råd. Saksarkiv ordnet etter arkivnøkkel, 1992–2002. Utvalg, 1992–2002, 0007 – Institusjonsprest 1992–2002. Om brevet ble avsendt, og når, går ikke fram av materialet i denne arkivmappen.

religiøs tilknytning. Intensjonen er at det tas aktivt kontakt med og legges til rette for pastorens, paterens, rabbinerens og imamens besøk i institusjonene. Disse har også en rolle som viktige støttespillere under og etter en utskrivning. I fengslene har kontakten med besøkende menigheter, organisasjoner og grupper stor betydning. Kirkelivet i de lukkede anstaltene er trolig mer økumenisk enn noe annet sted i vårt land.⁵⁰

Situasjonen i Forsvaret ble viet stor plass. Her ble det vist til at feltprest-korpset rulleførte «ordinerte prester i Den norske kirke og forstandere i registrerte trossamfunn, (...)». Her hadde feltprosten i 1997 sendt på høring et dokument om «fremtidige kriterier for yrkestilsetting av feltprester fra andre kirkesamfunn enn Den norske kirke» (s. 3). Konklusjonen i høringsdokumentet var at «prester fra Den Evangelisk Lutherske Frikirke, andre lutherske kirker, Metodistkirken og Den anglikanske kirke kan yrkestilsettes i Feltprestkorpset» (s. 4). Feltprosten holdt seg her til de kirkesamfunnene Den norske kirke hadde avtale om kirkefelleskap med, eller som delte luthersk tro. Embetet som feltprost skulle kreve medlemskap i Den norske kirke. Utredningen gjenga også synspunkter fra høringen på feltprostens dokument. Norges kristne råd ønsket kriteriene for vernepliktig feltpresttjeneste lagt til grunn også ved yrkestilsetting, men aksepterte Den norske kirkes majoritetsstilling, og foreslo at feltprester fra andre kirkesamfunn måtte arbeide i lojalitet overfor Den norske kirkes lære og ordninger og stå under tilsyn av feltprost/biskop i Den norske kirke (s. 4). Menighetsfakultetet så muligheter for å åpne visse stillinger for prester fra andre kirkesamfunn, mens Teologisk fakultet viste til Feltprestkorpsets «tidligere fleksible økumeniske profil», og fant det «beklagelig at korpset nå tenker seg en profil som er mer konfesjonelt rigid» (s. 6–7).

Når det gjaldt institusjonspresttjeneste ved sykehusene, hadde Norsk Frikirkeråd arbeidet med dette i perioden 1970–1972, uten resultat. Her fant utrederne at det ikke var noen klar lovbestemmelse om prestatjeneste i sykehusene. «Prestetjenesten har i stor grad vokst fram ut fra følt behov innad i institusjonene og ut fra påtrykk fra Den norske kirke» (s. 8). Det er rimelig å forstå dette som en henvisning til det aktive arbeidet fra Bispedømmerådene, Kirkerådet og Presteforeningen fra 1977 og framover. I utredningen fremmes synspunktet at «[d]et trengs i dag et lovverk som pålegger sykehuseieren også å ivareta pasientenes åndelige behov» (s. 9).

50 Institusjonspresten – en felles oppgave? Utredning Norges kristne råd [2000], s. 2. RA/PA-1890/D/Da/L0012 Norges kristne råd. Saksarkiv ordnet etter arkivnøkkel, 1992–2002. Utvalg, 1992–2002, 0007 – Institusjonsprest 1992–2002. Sidehenvisninger til utredningen i parentes i teksten i det følgende.

Siden utgifter til institusjonspresttjenesten ikke inngår i fordelingsgrunnlaget for beregning av tilskudd til trossamfunn, slutter utredningen at «[d]ette må bety at dette ansees som fellesutgifter til en tjeneste som er for alle landets innbyggere uansett tros (sic) og livssyn» (s. 9).

Administrativt-juridisk utvalg drøfter ulike modeller og ulike interesser som må avveies:

Institusjonenes interesse kan være best mulig egnede kandidater, størst mulig «kontroll» over dem som blir ansatt, eventuelt enkle og oversiktlige tilsynsordninger. *De ulike trossamfunn* kan være opptatt av at deres medlemmer får betjening av egne pastorer/prester, at religionsfriheten ivaretas, at deres pastorer/prester blir anerkjent og kan ansettes i hele eller deltidstillinger, gjerne i kombinasjon med menighets-tjeneste. *Brukernes* interesser kan være å bli betjent med faglig og personlig best egnede personer, gjenkjennelig liturgi, trygghet ved at det er deres egne prester som betjener dem. *Presters og pastores* behov kan være å fullføre et spesielt kall til en slik type arbeid, utnytte sine evner og utdanning, behov for flere typer arbeid innenfor sitt yrke. I Administrativt-Juridisk utvalg er det en klar oppfatning at hensynet til brukerne alltid må være avgjørende ved ansettelse i institusjonsprestestillingene (s. 10–11, min kursivering).

Utvalget gikk ut fra at «institusjonsprestetjenesten er åpen for de kirker som Den norske kirke har avtaler med» (s. 11), men viste til at biskopene hadde dispensasjonsmuligheter som gikk lenger enn dette (s. 12). I sin konklusjon søkte utvalget etter en løsning som også ville kunne tilpasses ikke-kristne tros- og livssynsamfunn (s. 12). Hovedkonklusjonen var at man ikke ønsket seg en «institusjonenes kirke», men at den enkelte prest skulle opprettholde sin tilhørighet til sitt kirkesamfunn (s. 13). En så det som urealistisk at enhver bruker kunne bli betjent av sitt trossamfunn, men hevdet likevel som et hovedprinsipp at «institusjonenes ledelse har innen rimelige grenser et særlig ansvar for å tilse at de enkelte pasienter/beboere/innsatte får kirkelig/religiøs betjening ut fra sin bakgrunn. For kristne betyr dette at de primært betjenes av prest/pastor fra eget samfunn» (s. 14). Utvalgets tilråding var at «man så snart som mulig i tillegg til prester fra Den norske kirke supplerer prestetjenesten med prester/pastorer fra andre kirkesamfunn» (s. 14). Disse kunne tilsettes i heltids- eller deltidstillinger for flere institusjoner, eller det kunne stilles midler til rådighet for å betale lokale prester/pastorer på timebasis for hvert oppdrag (s. 14). Som en praktisk løsning når det gjaldt tilsyn med prestene, foreslo utvalget en løsning hvor alle sto under biskopen i Den norske kirke, men i tillegg sto under tilsyn i eget trossamfunn i spørsmål som gjaldt liv og lære (s. 14–15).

Selv om utredningen var mest opptatt av hvordan de som tilhører ulike kirkesamfunn kan betjenes av institusjonsprester fortrinnsvis fra deres eget kirkesamfunn, var ikke hensynet til spesialkvalifikasjoner for sjelesorg i institusjoner ute av blikkfeltet. Utredningen viet derfor også oppmerksomhet til utdanningskrav for tjeneste i institusjoner. Selv om behovet for pastoralklinisk kompetanse ble anerkjent, var utvalget opptatt av at «den kvalifisert pastoralkliniske vinklingen ikke overvurderes i forhold til det spesifikt teologiske» (s. 13).

Denne utredningen vies såpass oppmerksomhet fordi det er den første utredningen som for alvor går inn i spørsmålet om prestetjenesten i offentlige institusjoner kan åpnes for andre enn prester i Den norske kirke. Utredningen reflekterer en virkelighet hvor en økende del av befolkningen sto utenfor Den norske kirke. Andelen som var medlem av Den norske kirke, hadde sunket fra 94 % i 1970 til 86,5 % i år 2000.⁵¹ Fortsatt var godt over 90 % av befolkningen medlem av en kristen kirke (s. 12).

Religion og livssyn i fengsel – straffegjennomføringsloven av 2001 og rundskriv V-13B/2009

Straffegjennomføringsloven av 2001 lovfestet ikke lenger prestetjenesten i fengslene slik lovene av 1903 og 1958 gjorde. Nå het det: «Kriminalomsorgen skal gi innsatte mulighet til å utøve religion og livssyn» (§ 23). Det var nå de innsattes rettigheter som ble satt i sentrum når det gjaldt religion og livssyn. Denne endringen av hva som lovreguleres på religions- og livssynsfeltet, førte ikke til endring i fengselsprestens oppgaveportefølje i Tjenesteordning for fengselsprester. Tjenesteordningen ble stående uendret.

Hvordan skulle så de innsattes rettigheter ivaretas? I Retningslinjer til § 23 i straffegjennomføringsloven, Religion og livssyn fra 2008,⁵² heter det:

Leder av fengsel skal, så langt det er praktisk mulig og forenlig med sikkerheten, legge forholdene til rette for at innsatte skal kunne utøve sitt livssyn, jf. Grunnloven § 2. Ved tilretteleggelsen må det tas tilstrekkelig hensyn til sikkerheten i det enkelte fengsel. (...)

51 <https://www.ssb.no/164130/utvikling-av-medlemstall-i-den-norske-kirke.1970-2012.absolutte-tall-og-andel>

52 Retningslinjene ble først fastsatt av Kriminalomsorgens sentrale forvaltning 16. mai 2002. Revidert i sin helhet 27. oktober 2008. Lov- og forskriftsbestemmelser er oppdatert 16. januar 2023, <https://www.kriminalomsorgen.no/retningslinjer-til-straffegjennomfoeringsloven.411497.no.html>

Innsatte fra andre trossamfunn, religioner eller livssyn skal, dersom den innsatte selv ønsker det, kunne motta prest eller sjelesørger fra vedkommendes religiøse eller livssynsmessige menighet eller organisasjon. For eventuell kontroll av besøket vises det til straffegjennomføringsloven § 31 med tilhørende retningslinjer. Vedkommende prest eller sjelesørger skal budsendes når innsatte ønsker å tale med ham eller henne (...) (Kriminalomsorgen 2008/2023).

Disse retningslinjene ble utdypet i et rundskriv av 16.7.2009 om «Samarbeid om tros- og livssynstjenester i fengsel» (Justis- og politidepartementet og Kultur- og kirke departementet, rundskriv V-13B/2009).⁵³ Rundskrivet skulle «klargjøre ansvarsforholdene og samarbeidsformene mellom tros- og livssynssamfunnene og kriminalomsorgen, samt [...] sikre oppfølging av og kontinuitet i tjenestetilbudet». Her legges det premisser fra kriminalomsorgens side som alle aktører som vil utøve tjeneste i fengslene, må forholde seg til. Om finansiering av tjenesten vises det til at «Den norske kirkes utgifter til fengselsprester inngår i beregningen av tilskuddssatsen til tros (sic) og livssynssamfunnene», og at «Tros- og livssynssamfunnene kan følgelig benytte tilskuddet til å dekke utgifter i forbindelse med tros- eller livssynsmessige tjenester i fengslene». Det er leder av fengselet som har «overordnet ansvar for oppfølging og gjennomføring av tros- og livssynstjenester i fengselet», og for å «legge forholdene til rette for at innsatte skal kunne utøve sin tro eller sitt livssyn».

Inger Furseth undersøkte i 1999–2000 hvordan muslimers rett til å praktisere sin religion ble ivaretatt i norske fengsler, og konkluderte med at det var en systematisk forskjellsbehandling av kristne og ikke-kristne i fengslene, og at lite ble gjort for å rette på dette (Furseth, 2006, s. 237). I en senere sammenligning av forholdene for muslimer i norske og danske fengsler fant Furseth og Kühle at det i Norge var langt flere lutherske fengselsprester i 2009 enn i Danmark. I Norge var det ikke ansatt noen imamer i fengsel, mens det i Danmark var ansatt imamer ved tre fengsler. Fengselsprestene søkte i noen grad å tilrettelegge for besøk av imamer i fengslene, men det var også praktiske og sikkerhetsmessige forhold som ofte forhindret dette. Furseth og Kühle antydte at radikaliseringsen av muslimer, som var kommet lenger i Danmark enn i Norge, kunne være en mulig forklaring på forskjellen (Furseth & Kühle, 2011, s. 129, 132–133).

53 Det samme rundskrivet finnes også med referansen rundskriv G-3/2009.

Til tross for bestemmelsene i straffegjennomføringsloven § 23 og rundskriv V-13B/2009 har situasjonen vært at Den norske kirkes fengselsprester langt på vei har vært i en særstilling når det gjelder nærvær og integrasjon i institusjonene. Da tjenesten gikk fra å være en tjeneste i kriminalomsorgens egen regi til å bli en importert tjeneste, beholdt fengselsprestene, som vi har sett, for det meste de samme arbeidsvilkår og tilganger i fengslene som tidligere. I praksis har mange fengselsprester i lang tid fått oppgaver knyttet til tilrettelegging for andres tros- og livssynsutøvelse i fengslene (Furseth, 2001, s. 76–81, Furseth & Kühle, 2011, s. 129), uten at det har vært definert som en oppgave for fengselsprestene verken i Tjenesteordning for fengselsprester eller i Rundskriv V-13B/2009.

Den religionspolitiske utviklingen på 2000-tallet

Etter Norges kristne råds utredning kom det utover på 2000-tallet både offentlige utredninger og utredninger i Den norske kirkes regi som adresserte spørsmålet om å åpne prestedtjenesten – eller den kirkelige tjenesten – i offentlige institusjoner for andre trossamfunn enn Den norske kirke. Først ute var utredningen *Samme kirke – ny ordning* (2002) som ble utarbeidet på oppdrag fra Kirkerådet, Den norske kirke. Denne utredningen foreslo endringer i forholdet mellom kirke og stat, men ønsket å opprettholde kirkelige tjenester i offentlige institusjoner. Ut fra utredningens religionspolitiske forståelse, foreslo utredningen også at «[i] denne verksemda bør det offentlege også gje rom for andre trus- og livssynssamfunn enn Den norske kyrkja» (Kirkerådet, 2002, s. 82). I den offentlige stat–kirke-utredningen NOU 2006:2 *Staten og den norske kirke* ble spørsmålet bare berørt i forbifarten. Det ble stilt spørsmål ved om den religiøse og livssynsmessige betjeningen i offentlige institusjoner krenket tros- og livssynsfriheten for borgere som ikke var medlemmer av Den norske kirke (NOU 2006: 2, s. 18). Norges kristne råds utredning om «muligheten for felleskirkelig samarbeid om de kirkelige tjenestetilbudene i offentlige institusjoner og forsvaret» ble omtalt (NOU 2006: 2, s. 66), men spørsmålet fikk ingen nærmere utredning og resulterte ikke i konkrete forslag. Stortingsmeldingen som fulgte opp stat–kirke-utredningen beskrev det som en del av statens rådende aktivt støttende tros- og livssynspolitik at «det blir lagt til rette for religiøs og livssynsmessig betjening i offentlige institusjoner» (St. meld. nr. 17 (2007–2008), s. 18).

Kirkeforliket fra 2008 berørte ikke spørsmålet om kirkelig eller religiøs tjeneste i offentlige institusjoner direkte, men forslaget til ny § 16 i Grunnloven inneholdt setningen «Alle Tros- og Livssynssamfund skal understøttes på like Linje» (St. meld. nr. 17 (2007–2008), s. 68). Med dette var et likebehandlingsprinsipp foreslått skrevet inn i Grunnloven. De foreslåtte grunnlovsendringene ble vedtatt i mai 2012. Kirkeforliket og stortingsmeldingen konsentrerte seg om endringer i Grunnloven og av Den norske kirkes forhold til staten, men manglet utredning av og løsningsforslag til en rekke av de religionspolitiske problemstillingene som oppsto når staten ikke lenger skulle ha en «offentlig religion», og likebehandling ble et av de grunnleggende prinsipper i religionspolitikken. I mars 2010 sendte derfor stortingsrepresentant Dagfinn Høybråten (KrF) en interpellasjon til statsministeren. I interpellasjonen motiverte Høybråten spørsmålet til statsministeren med at

[o]vergangen fra det homogene til det pluralistiske samfunnet gjør at religionens rolle i fellesskapet oppleves som mer uklar. Enkelte mener at religion og trosutøvelse nå bør begrenses i det offentlige rom, mens andre tar til orde for å innskrenke trosfriheten. Manglende forståelse for troens betydning kan også føre til at minoritetsgrupper føler seg fremmedgjort i samfunnet (*Stortingstidende* (2009–2010), s. 3517).

Spørsmålet: «Hvilken rolle mener statsministeren at religionene skal spille i fellesskapet?» ble besvart av statsministeren og debattert i Stortinget 28. mai 2010 (*Stortingstidende*, 2010, s. 3517 ff).

Interpellasjonen ledet til at det ble oppnevnt et tros- og livssynspolitisk utvalg (Stålsett-utvalget) i juni 2010. Mandatet var å «foreta en gjennomgang av statens tros- og livssynspolitikk og fremme forslag til endringer som kan bidra til å skape en mer helhetlig politikk på feltet» (NOU 2013: 1, s. 26). Økonomisk likebehandling og ikke-diskriminering ble framhevet som gjeldende prinsipper i statens aktivt støttende politikk på feltet. En av oppgavene til utvalget var å «[v]urdere hvilken plass religion og livssyn bør ha i ulike offentlige institusjoner, blant annet med hensyn til religiøs og livssynsmessig betjening, tilgang til bønne-/seremonirom, særlige krav til mat, klesdrakt osv.» (NOU 2013: 1, s. 27). Utvalgets utredning behandlet dette i et eget kapittel (kap. 15), hvor gjeldende ordninger ble gjennomgått, og det ble foreslått endringer. Utvalget oppfattet den aktuelle situasjonen slik at Den norske kirke hadde et hovedansvar og en særstilling når det gjaldt religiøs betjening i offentlige institusjoner. Samtidig viste utvalget til at det

var ordninger og prosjekter i Forsvaret og på enkelte sykehus for å ivareta dette for personer som tilhørte andre tros- og livssynssamfunn. «Utvalget har vurdert om denne utviklingen bør settes i system og påskyndes gjennom statlig styring» (NOU 2013: 1, s. 167). Et hovedprinsipp i utvalgets overveielser er prinsippet om at «Tros- og livssynsfriheten beskyttes for alle», også for «innsatte i fengsler, personell i Forsvaret og pasienter på norske sykehus», som i utgangspunktet skulle ha frihet til «å praktisere sin religion eller til å følge sitt livssyn og til å motta besøk fra egne religiøse ledere» (NOU 2013: 1, s. 168).

Utvalget gjennomgikk de ulike offentlige institusjonene, kriminalomsorgen, Forsvaret, offentlige sykehus, med flere. Når det gjaldt kriminalomsorgen, var situasjonen slik utvalget oppfattet det at den faste religiøse betjeningen bare besto av prester i Den norske kirke, og at dette kunne gjøre det vanskelig å ivareta en likeverdig tros- og livssynstjeneste i fengslene. Utvalget foreslo å opprette «statlig finansierte stillinger for personell fra andre tros- og livssynsretninger», og at stillingene burde finansieres ved å gjøre om enkelte av dagens stillinger for fengselsprester og ved opprettelse av nye stillinger for en periode» (NOU 2013: 1, s. 171). Utvalget drøftet ikke det faktum at fengselsprestene var en importert tjeneste i kriminalomsorgen og finansiert over kirkebudsjettet.

Når det gjaldt Forsvaret, registrerte utvalget «at Forsvaret har vært mer imøtekommende overfor religiøse behov enn for eksempel kriminalomsorgen» (NOU 2013: 1, s. 173), men at det enda ikke var «åpnet opp for tilsetting av religiøse ledere fra andre religioner enn kristendommen» (NOU 2013: 1, s. 173). For Forsvarets del mente utvalget at «tros- og livssynsbetjening (...) bør knyttes til ulike tros- og livssynssamfunn», og at «det bør være en bredere religiøs og livssynsmessig sammensetning i Forsvaret» (NOU 2013: 1, s. 173).

Utvalget slo fast at det ikke var «særskilte nasjonale regler for religionsutøvelse på offentlige sykehus», i motsetning til i kriminalomsorgen og Forsvaret (NOU 2013: 1, s. 174). I de offentlige sykehusene var sykehusprestene hjelpelige med å formidle kontakt med pasientenes egne tros- og livssynssamfunn. Enkelte sykehus hadde prosjekter rettet mot religioner og livssyn utenfor Den norske kirke, med ansettelse av kulturkonsulent på St. Olav hospital i Trondheim, og prosjektet «Tros- og livssynsbetjening for pasienter og pårørende på sykehus» (2011 og framover) ved Oslo Universitetssykehus i samarbeid med Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (NOU 2013: 1, s. 174). Dette prosjektet prøvde ut en ordning

med samtalepartnere fra ulike tros- og livssynssamfunn som ble gjort permanent etter prosjektperioden. For sykehussektoren foreslo utvalget flere ulike tiltak:

- Lyse ut stillinger uten krav om medlemskap i Den norske kirke eller noe annet spesielt tros- og livssynssamfunn (...).
- Ut fra det konkrete behov, øremerke hel- eller deltidsstillinger til søkere med en bestemt tros- eller livssynstilknytning (...).
- Inngå samarbeidsavtaler med tros- og livssynssamfunn som forplikter seg til å sikre tilgang på kvalifiserte samtalepartnere (...)» (NOU 2013: 1, s. 177).

Noe annerledes var vektleggingen da regjeringen Solberg i juni 2019 la fram proposisjon til ny tros- og livssynssamfunnslov, som også inneholdt en meldingsdel om en del religionspolitiske temaer som ikke skulle reguleres i trossamfunnsloven. Nå heter det at de som ikke kan delta i tros- og livssynssamfunnenes ordinære virksomhet «på grunn av militærtjeneste, soning eller sykdom», bør «ha tilgang på tros- og livssynsbaserte tjenester i tråd med sin tro eller sitt livssyn». I regjeringsplattformen, som det henvises til, benevnes dette som «mulighet for og tilbud om noen å snakke med om åndelige og eksistensielle spørsmål» (Prop. 130 L (2018–2019), s. 115). Siden 2013 var det nå blitt flere erfaringer med tros- og livssynstjeneste i offentlige institusjoner. Ulike modeller var prøvd ut, og erfaringene tilsa at tros- og livssynsmedarbeidere som var ansatte i sykehus, ble mer brukt enn samtalepartnere som ble tilkalt i hvert enkelt tilfelle (Prop. 130 L (2018–2019), s. 115). Barne- og familiedepartementet konstaterte at det i Forsvaret og i helse- og omsorgstjenestene ble gjort tilpasninger til tros- og livssynsmangfoldet. I kriminalomsorgen var det «behov for å legge bedre til rette for en mer mangfoldig tros- og livssynstjeneste». Her varslet Barne- og familiedepartementet sammen med Justisdepartementet «et pilotprosjekt med livssynsmedarbeidere i kriminalomsorgen» i et team som kunne «møte de innsattes tros- og livssynsbehov» (Prop. 130 L (2018–2019), s. 115).

Når det gjaldt tros- og livssynsutøvelse i offentlige institusjoner og i helse- og omsorgstjenestene, hadde Stortingets familie- og kulturkomite få merknader, ut over å stadfeste at mennesker i militærtjeneste, under soning eller ved sykdom «[s]å langt det er mulig, bør (...) gis tilgang på tjenester i tråd med sin tro eller sitt livssyn». Komiteen la vekt på at «[t]ro og livssyn og ivaretagelse av eksistensielle spørsmål er en del av den helhetlige omsorgen til pasienter og pårørende», og at det burde innføres faste

prosedyrer og samarbeid med tros- og livssynssamfunn slik at brukernes og de pårørendes behov kunne bli møtt (Innst. 208 L (2019–2020), s. 14).

Vi kan merke oss at de offentlige utredningene fram til og med 2013 behandlet spørsmålet om religion og livssyn i offentlige institusjoner som et spørsmål om rett til religions- og livssynsutøvelse og til «tros- og livssynsmessig betjening». Dette later til å være den primære begrunnelsen for tros- og livssynstjeneste (prestedtjeneste inkludert) i offentlige institusjoner. Når det gjelder helsevesenet, kan vi merke oss at perspektivet «åndelig og eksistensiell omsorg» var fraværende i NOU 2013: 1, og at perspektivet «religiøs betjening» dominerte, selv om sykehusprestenes funksjoner som veiledere for personalet i etiske, livssynsmessige og eksistensielle spørsmål og deres deltakelse i tverrfaglige team og kliniske etikk-komiteer var omtalt (NOU 2013: 1, s. 174). Når saken kom til politisk behandling med Prop. 130 L i juni 2019 og Innst. 208 L i mars 2020, var språkbruken endret. Nå ble tro, livssyn og ivaretagelse av åndelige og eksistensielle spørsmål vektlagt som en del av helhetlig omsorg i like stor grad som tilgang på betjening eller tjenesteyting på tros- og livssynsfeltet.

Livssynsåpen prestetjeneste i Forsvaret, sykehus og fengsler

Allerede like etter kirkeforliket i 2008 gikk Forsvaret i gang med en mangfoldsprosess. Etter et prøveprosjekt med feltimam og felthumanist fra 2015 ble dette gjort til faste stillinger fra 2017. Feltprestkorpsen endret også navn til Forsvarets tros- og livssynskorps fra og med 20. desember 2018. Denne utviklingen beskrives nærmere i Lundes kapittel i denne boka.

Så tidlig som i 2009 sendte Helse- og omsorgsdepartementet ut et rundskriv om «Rett til egen tros- og livssynsutøvelse» for personer som mottok pleie- og omsorgstjenester fra den kommunale helse- og omsorgstjenesten (Helse- og omsorgsdepartementet, rundskriv I – 6/2009). Ved sykehusene hadde St. Olav hospital ansatt en muslimsk kulturkonsulent i 2010, først som et prøveprosjekt. Ordningen ble fast fra 2013 (Vansvik, 2023, s. 120). Siden har både Haukeland sykehus og Stavanger universitetssykehus ansatt kulturkonsulent eller kultur- og livssynsrådgiver (Bøe, 2022, s. 41). Oslo universitetssykehus videreførte sin ordning med samtalepartnere. I årene 2015–2018 gjorde St. Olav hospital et forsøk med tilsetting av en livssynshumanist i prestetjenesten, og i 2021 ble den første livssynshumanisten i fast stilling ansatt ved Universitetssykehuset i Nord-Norge, mens det ble

opprettet en ny prosjektstilling for to år ved St. Olav hospital. I 2018 endret prestedtjenesten ved St. Olav hospital navn til «preste- og samtaletjenesten» (Vansvik, 2023, s. 121–124). Ved Haukeland sykehus ble landets første sykehusimam ansatt i 2017. I 2021 ble det ansatt en muslimsk samtalepartner i 30 prosent stilling ved Oslo universitetssykehus. St. Olav hospital hadde da en muslimsk kulturkonsulent i 40 prosent stilling (Bøe, 2022, s. 41).

Fra 1.1.2017 ble fengselspresttjenesten virksomhetsoverdratt til rettssubjektet Den norske kirke som ledd i endringen av relasjonen mellom staten og Den norske kirke. Dermed er ikke lenger fengselspresttjenesten en offentlig tjeneste, men en tjeneste levert av en selvstendig religions- og livssynsorganisasjon i samfunnet. Denne tjenesten er fortsatt en importert tjeneste. Regjeringen Solberg ønsket i 2014 å gjøre et forsøk med livssynsteam i Oslo fengsel. Dette var forankret i regjeringens *Handlingsplan mot radikaliserings og voldelig ekstremisme*. For det første skulle det for første gang ansettes livssynsrepresentanter for andre enn Den norske kirke i fengslene. For det andre skulle importmodellen fravikes ved at disse skulle ansettes i kriminalomsorgen (Fredwall, 2016, s. 210). Dette ble ikke realisert den gangen. Ambisjonen om et slikt prosjekt ble gjentatt i Prop. 130 L (2018–2019), men ikke før i 2021 lyktes det å legge grunnlag for et prøveprosjekt i Kongsvinger fengsel (Årsheim i denne boka). Prosjektet startet opp i oktober 2022 med en livssynsmedarbeider fra Human-etisk forbund og en imam.⁵⁴ Fengselspresten er fortsatt ansatt av Den norske kirke, mens de øvrige livssynsmedarbeiderne er ansatt i Kriminalomsorgen.

Fagutvikling

I kjølvannet av Stålsett-utvalgets utredning har fagutviklingen omkring religions- og livssynsplurale eller livssynsåpne tros- og livssynstjenester skutt fart. I 2016 ble det avholdt en større fagkonferanse om «Chaplaincy på norsk – om tros- og livssynstjenester i fremtidens Norge». Konferansen ble arrangert på initiativ fra Feltprestkorpset i samarbeid med Oslo Universitetssykehus (Prestetjenesten og Seksjon for likeverdig helsetjeneste), Universitetet i Oslo (Det teologiske fakultet), Human-Etisk Forbund og Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn.⁵⁵ En oppfølgende

54 Den katolske kirke var også påtenkt en stillingsressurs, men denne har ikke kommet på plass medio 2023. Informasjon fra Presteforeningens fagutvalg for prester i kriminalomsorgen, april 2023.

55 Konferanserapport, Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (2017), <https://stl.no/wp-content/uploads/2023/04/Chaplaincy-pa-norsk-konferansenotat-2016.pdf> (lest 27.6.2023).

konferanse ble arrangert i 2018.⁵⁶ Chaplaincy-konferansene tok opp og drøftet en rekke spørsmål knyttet til utvikling av mer likeverdige religions- og livssynstjenester i offentlige institusjoner (Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, 2017).⁵⁷

Et forskningsmessig overblikk over feltet kom med et temanummer om «Chaplaincy» av *Tidsskrift for praktisk teologi* i 2019. Her ble situasjonen i de nordiske landene og Nederland presentert, ved siden av spesialartikler om enkelte temaer. Temanummeret gir et godt overblikk over litteraturen på feltet fram til 2019.

I 2019 ble også mastergradsprogrammet «Lederskap, etikk og samtalepraksis» satt i gang ved Teologisk fakultet, Universitetet i Oslo. Dette er et utdanningstilbud som blant annet sikter mot å kvalifisere livssynshumanister og religiøse ledere fra ulike tradisjoner til tros- og livssynstjeneste i offentlige institusjoner. De første kandidatene ble uteksaminert i 2021. Både denne mastergraden og videreutdanningskurset for spesialprester som ble arrangert av Teologisk fakultet i 2020–2021, «Spesialprest i livssynsåpent samfunn», gir utdanning på et felt som er i stadig faglig utvikling. Både masterprogrammet og videreutdanningskurset bidrar til fagutvikling og refleksjon på feltet.

I januar 2021 holdt Anne Hege Grung semesteråpningsforelesningen ved Teologisk fakultet. I en artikkel som delvis bygger på denne forelesningen, hevder hun, med henvisning til den nederlandske forskeren Anke Liefbroer, at det foregår en dobbel pluralisering av den åndelige og eksistensielle omsorgen som har vært utøvet av prester fra Den norske kirke i offentlige institusjoner. Det ene er en tros- og livssynspluralisering, en åpning av tjenesten for representanter for flere tros- og livssynssamfunn. Det andre er en profesjonspluralisering, som handler om at den åndelige og eksistensielle omsorgen ikke behøver å bli ivaretatt av religions- og livssynsspesialister, men kan ivaretas av generalister som arbeider i institusjonene, som sykepleiere og fengselsbetjenter (Grung, 2021, s. 366, 371–372). Ser man på sammensetningen av personellet som arbeider i tros- og livssynstjeneste i offentlige institusjoner som det er redegjort for i starten av kapitlet, er tros- og livssynspluraliseringen fortsatt begrenset, om enn en tydelig tendens. Ser man på utviklingen av antall ansatte i tros- og livssynstjenester i offentlige institusjoner er det en svakt nedadgående tendens

---

56 <https://stl.no/chaplaincy/chaplaincy-pa-norsk-2018/> (lest 27.6.2023).

57 Rapporten fra konferansen i 2018 var ikke tilgjengelig på nett 27.6.2023.

i helsevesenet, som kan tyde på en økende tendens til at ivaretagelse av åndelig og eksistensiell omsorg i større grad blir et ansvar som overlates til andre yrkesgrupper enn spesialister på religions- og livssynsfeltet. Denne tendensen finnes ikke igjen i samme grad i kriminalomsorgen, Forsvaret og universitets- og høyskolesektoren. Men problemstillingen diskuteres faglig også her. I 2016 undersøkte Fredwall og Larsen handlingsrommet for fengselsansatte (fengselsbetjenter) for å utøve åndelig omsorg i norske høysikkerhetsfengsler (Fredwall, 2016).

At fagfeltet og det institusjonelle feltet er i endring, reflekteres også i at Kirkerådet i Den norske kirke i 2022 tok initiativ til å drøfte Den norske kirkes tjeneste i samfunnsinstitusjoner. Nils Terje Lunde, nestkommanderende i Forsvarets tros- og livssynskorps, fikk i oppdrag å foreta en utredning. Denne utredningen (Lunde, 2022) danner igjen grunnlag for en sak til Kirkemøtet 2023 om «Kirkens tjeneste i samfunnsinstitusjoner» (Kirkemøtet, 2023).

Oppsummering

Vi har fulgt noen linjer i utviklingen av spesialpresttjenestene i fengsler og sykehus fra reformasjonen til vår tid. De første 300 årene etter reformasjonen var spesialtjenesten i sykehus og fengsler liten i omfang. Det var få institusjoner, og bare der det var store og/eller mange institusjoner ble det opprettet særlige embeter som anstaltprest. Der det ikke var anstaltprester, var besøk hos syke og fengslede de ordinære menighetsprestenes ansvar. Ingen skulle være unndratt kirkens (og kongens) religiøse omsorg, for fengslenes del inkludert kirkens disiplinerende rolle. Prestetjenesten besto av gudstjenester, kirkelige handlinger, sjelesorg og i fengslene også av konfirmasjonsundervisning. Særtrekket var avgrensningen av menigheten til de som befant seg i anstaltens varetekt som syke eller innsatte.

Fra midten av 1800-tallet ble det opprettet nye typer anstalter med isolasjonsfengselet og sinnssykeasylet som begge innebar nye former for behandling av henholdsvis fanger og sinnslidende. Det medførte endringer i anstaltprestenes rolle og funksjon. De fikk oppgaver tett knyttet til institusjonenes formål. Fengselspresten fikk en nøkkelrolle i isolasjonsfengselets, Botsfengslets, moralske forbedring av fanger. Når isolasjonen virket på fangen, var presten klar med religiøs og moralsk påvirkning gjennom gudstjenester og samtaler. Fengselsprestens nøkkelrolle i fengselet gjenspeiles i lønnsforholdene. I sinnssykeasylet kunne så vel gudstjeneste og andakt som

prestens sjelesørgeriske samtaler ha gunstig innvirkning og bidra til å roe ned urolige sinnslidende og medvirke til tilfriskning. Den sjelesørgeriske praksisen i sinnssykeasylet, de senere psykiatriske avdelingene og sykehuse-ene stimulerte fagutvikling på sjelesorgfeltet. I forhold til tidligere utvikles en mer spesialisert sjelesorg i anstaltene. Fortsatt er antallet spesialprester lavt, og knyttet til store institusjoner i de større byene. Mest utbygd er slik tjeneste i fengslene, hvor alle de største fengslene har egen fengselsprest. Det er noe flere fengselsprester enn sykehusprester i denne perioden.

Spesialiseringen av sjelesorgen i anstalter og utbyggingen av flere og større institusjoner, særlig i sykehussektoren, fører fra omkring 1950 til ønsker om bedre integrering og større grad av profesjonalisering av preste-tjenesten i sykehuse-ene. Frøshaug-komiteens utredning la grunnlag for en planmessig utbygging av antall prestestillinger i sykehus, selv om utbyggingen i praksis tok lang tid. Det lyktes derimot ikke å få utformet en nasjonal normalinstruks for sykehusprester. Til det var tankegang og oppfatning for ulik hos kirkelige myndigheter (biskopene) og helsemyndighetene (særlig helsedirektør Karl Evang).

Den store utbyggingen av spesialpresttjenestene kom fra midten av 1970-årene, først i sykehussektoren, og på 1990-tallet i fengslene og studentpresttjenesten. Et systematisk arbeid med kartlegginger og utredninger av institusjonspresttjenesten i hvert enkelt bispedømme la grunnlag for en sterk ekspansjon i antall sykehusprester. Denne utbyggingen må ses i sammenheng med fortsatt utvikling av en spesialisert sykehuspresttjeneste. Pastoralkliniske kurs hadde funnet sted siden omkring 1950 og mer regelmessig fra 1970-tallet. Fra 1980 er pastoralklinisk utdanning (PKU) en systematisk spesialisert utdanning i sjelesorg for institusjonsprester.

Fra 1980 overtok fylkene som sykehuseiere tilsetting og arbeidsgiveransvar for sykehusprestene. Tidligere hadde tilsettingsmyndigheten ligget hos Kirke- og undervisningsdepartementet. Denne overføringen aktualiserte behovet for en normalinstruks for sykehusprester. Det viste seg fortsatt vanskelig å bli enige om en slik instruks. Presteforeningen utarbeidet flere forslag som ble revidert etter innspill fra helsemyndighetene. Denne instruksen fikk aldri formell status som noe annet enn Presteforeningens veiledende syn på hva sykehuspresttjenesten gikk ut på, men ble en ressurs når sykehuseierne skulle utforme instruks for sine sykehusprester. Fengselspresttjenesten gikk motsatt vei. Her ble arbeidsgiveransvaret overført fra Justisdepartementet til Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet i år 2000. Prestetjenesten i fengslene ble dermed en importert

tjeneste i fengslene på linje med helse- og omsorgstjenestene. Det ble også fastsatt en nasjonal Tjenesteordning for fengselsprester i 1997.

Sykehuspresttjenesten og fengselspresttjenesten har ikke bare gått hver sin vei i organisering av arbeidsgiveransvaret. Også når det gjelder formell regulering av tjenestene, har utviklingen vært svært forskjellig. Prestetjeneste i sykehus har aldri vært lovhjemlet eller nasjonalt regulert i offentlige instruksjoner, mens fengselspresttjenesten har vært lovhjemlet og regulert i nasjonale instruksjoner helt siden 1800-tallet. Med straffegjennomføringsloven av 2001 ble lovreguleringen endret fra å hjemle en prestatjeneste i fengslene til å hjemle de innsattes rett til religions- og livssynsutøvelse. To mulige faktorer som kan bidra til å forklare denne forskjellen, er at fengselsvesenet har vært mer sentralisert i struktur enn sykehussektoren, og at fengsler er lukkede institusjoner med adgangsregulering, mens helseinstitusjonene er mer åpne mot samfunnet.

Utviklingen fra 1970-tallet og framover medførte et større religiøst og livssynsmessig mangfold i befolkningen. Den religionspolitiske utviklingen på 2000-tallet ledet til avviklingen av statens offentlige religion, til endring i forholdet mellom staten og Den norske kirke (2012/2017) og til sterkere vektlegging av religionsfrihet, likebehandlingsprinsippet og alles rett til religions- og livssynsutøvelse. Ivaretagelsen av retten til religions- og livssynsutøvelse i offentlige institusjoner for de som ikke tilhørte statskirken (Den norske kirke), har som hovedregel blitt håndtert ved at institusjonsprester fra Den norske kirke har formidlet kontakt og besøk av representanter for vedkommendes trosretning. Fra 1990-tallet har det først vært utredet hvordan det kan utvikles en mer tverrkirkelig prestatjeneste, og siden hvordan en mer religions- og livssynsplural religions- og livssynstjeneste i samfunnsinstitusjoner kan utvikles (Norges kristne råd, 2000; NOU 2013: 1). Omsetting av dette i praksis er et pågående arbeid og et arbeid under utvikling både når det gjelder organisering og fagutvikling.

I den historien som her er fortalt, kan vi skjelve mellom fire ulike hensikter med spesialprestatjeneste / religions- og livssynstjeneste i offentlige institusjoner som dels forekommer i ulike faser av historien, dels er overlappende perspektiver som er til stede på samme tid:

1. å ivareta kongens, statens, kirkens religiøse omsorg for undersåttene, borgerne, medlemmene
2. å bidra til oppnåelse av anstaltens/institusjonens formål: moralsk forbedring eller rehabilitering av innsatte i fengslene, bidrag til helbredelse

i en helhetlig helseomsorg for syke, som at religiøse praksiser ellers sjelesorg kan bidra til at urolige sinnssyke (psykiatriske) pasienter roes ned

3. å ivareta retten til religionsutøvelse når man er (ufrivillig) satt til side fra samfunnet som innsatt, innlagt eller innrullert
4. å ivareta åndelig og eksistensiell omsorg (existential care) for å ivareta hele mennesket når de er syke eller i fengsel, eller pårørende

Mens den første hensikten var dominerende fra reformasjonen av og i flere hundre år, ble den andre hensikten tydeligere omkring midten av 1800-tallet. Fra om lag 1950 ble den tredje hensikten mer viktig i begrunnelsen av prestetjenesten, mens fagutviklingen både i sykepleie og den pastoralkliniske fagtradisjonen etter hvert la mer vekt på den åndelige og eksistensielle omsorgen. I dag er det særlig de to sistnevnte hensiktene som trekkes fram i diskusjonen, men når kriminalomsorgen prioriterer retreat i fengsel eller pilegrimsvandring som ledd i soningen, legges det vekt på at disse religiøse eller eksistensielle praksisene bidrar til rehabiliteringen av de innsatte, og dermed til den offentlige institusjonens primære formål.⁵⁸

Avsluttende diskusjon og utblikk

En vanlig skjelning i den nyere litteraturen om spesialpresttjeneste eller tros- og livssynstjeneste («chaplaincy») er mellom det «religiøse» eller livssynsmessige aspektet ved tjenesten, og det «eksistensielle» (Danbolt & Stifoss-Hanssen, 2020), eller mellom spesialpresttjenestens «trosforankring (konfesjon)» og «allmenne karakter (profesjon)», slik Sturla Stålsett gjør i sitt kapittel i denne boka. Danbolt og Stifoss-Hanssen hevder at det i tiden etter 1950 har skjedd en gradvis bevegelse fra «a 'religious service' perspective to an 'existential care' perspective» (Danbolt & Stifoss-Hanssen, 2020, s. 43–44). Slik jeg leser utviklingen, kan det til en viss grad stemme når det gjelder den faglige utviklingen, særlig av sykehuspresttjenesten, men ikke uten videre for offentlige myndigheters og kirkeledelsens begrunnelser for slike tjenester. I kirkelige dokumenter gis prestetjeneste i offentlige institusjoner en dobbelt begrunnelse fra og med Bispemøtets uttalelse i 1980, «både ut fra kirkens ansvar for sine medlemmer og ut

58 <https://www.nrk.no/osloogviken/innsatte-i-hele-landet-far-tilbud-om-a-leve-som-munker-i-halden-fengsel-1.15538502> (lest 27.6.2023).

fra helsetjenestens ansvar for å tilgodese hele mennesket» (BM 7/1980). Religionspolitisk var det betjeningsperspektivet som dominerte begrunnelsene for prestatjeneste eller tros- og livssynstjeneste i offentlige institusjoner til og med Stålsett-utvalgets utredning i 2013. Det er først i de nyeste politiske dokumentene at eksistensiell omsorg blir framtreddende ved siden av betjenings- eller tjenesteperspektivet, slik at religions- og livssynstjeneste i offentlige institusjoner nå også har en dobbelt begrunnelse i offentlige dokumenter. Spenningen mellom disse to perspektivene – «religiøs tjeneste» og «eksistensiell omsorg» – på prestatjeneste i offentlige institusjoner følger med over i diskusjonen om hvordan en kristen prestatjeneste for en stats- og majoritetskirke kan omformes til religions- og livssynstjeneste og/eller åndelig og eksistensiell omsorgstjeneste for alle i et religions- og livssynspluralt samfunn.

Et helt vesentlig aspekt ved prestatjenesten, tros- og livssynstjenesten eller den åndelige og eksistensielle tjenesten i offentlige institusjoner er at den har en historie som en statlig religiøs tjeneste, og at konteksten for tjenesten fortsatt er «offentlige» institusjoner, i statlig regulerte og styrte institusjoner, i offentlige helseforetak og i kommunale helse- og omsorgsinstitusjoner som er underlagt offentlige reguleringer og offentlig styre. Forholdet mellom Den norske kirke og staten, og statens religionspolitikk med større vekt på likebehandling og ikke-diskriminering, genererer sammen med den demografiske utviklingen med større religiøst og livssynsmessig mangfold behov for nytenkning og endringer på feltet.

De ulike spesialpresttjenestene har ulik relasjon til statsmakten eller det offentlige. *Feltpresttjenesten*, nå en del av Forsvarets tros- og livssynskorps, er nærmest tilknyttet statsmakten, som en del av statens militære organisasjon. *Fengselsprestene* var en del av statens justismyndighet fram til prestatjenesten ble en importert tjeneste i fengslene fra 1.1.2000 ved overføringen av fengselsprestene fra Justisdepartementet til Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. Fengselsprestene er i dag ansatt av Den norske kirke. Sykehusene og de høyere utdanningsinstitusjonene har et historisk opphav som kirkelige institusjoner. Fra reformasjonen ble begge deler i stor grad øvrighetens ansvar, når det ikke lenger var en selvstendig kirkeorganisasjon som kunne ivareta disse. *Sykehusprestene* er i dag ansatt i de offentlige helseforetakene eller ved private helseinstitusjoner, mens *studentprestene* er ansatt av Den norske kirke, med arbeidssted på utdanningsinstitusjonene. For *sykehjemsprestene* varierer det om de er ansatt i kommunen, av Den norske kirke eller av private organisasjoner. Denne variasjonen er resultat

av ulik utvikling i de ulike offentlige institusjonene. Det har skjedd endringer både på statlig, eller offentlig, side, på kirkelig side og i relasjonen mellom stat og kirke. Ved siden av organisatoriske endringer og endringer i rammebetingelser har det også skjedd endringer i hvordan disse prestetjenestene utøves. Det har skjedd endringer i de ulike institusjonene og i hvilke behov spesialpresttjenestene skal svare på. Den faglige tenkningen har endret seg, både den praktisk-teologiske tenkningen og tenkningen om forholdet mellom ulike faggruppers bidrag inn i institusjonene. Ikke minst har det skjedd store endringer i det religions- og livssynsmessige feltet og dets plass i samfunnet.

Dette gir ulike utgangspunkt og ulike utfordringer med å etablere mer likeverdige og livssynsåpne religions- og livssynstjenester i offentlige institusjoner. Forsvaret har omstrukturert det gamle feltprestekorpset til Forsvarets tros- og livssynskorps som rommer prester og ansatte fra ulike tros- og livssynssamfunn. Enkelte større sykehus har funnet lignende ordninger.

Når det gjelder fengsler og høyere utdanningsinstitusjoner hvor Den norske kirke ansetter og lønner fengselsprestene og studentprestene, må det andre løsninger til. Enten ved at andre tros- og livssynssamfunn får mulighet til å ansette religions- og livssynsarbeidere som får arbeide på like vilkår som Den norske kirkes prester, eller ved å finne andre modeller for organisering av livssynsåpne religions- og livssynsteam. Forsøkene så langt på å etablere livssynsteam i fengsel har medført at Kriminalomsorgen fraviker importmodellen og ansetter tros- og livssynsmedarbeidere fra andre tros- og livssynssamfunn i Kriminalomsorgen, mens Den norske kirkes fengselsprester fortsetter som importert tjeneste. Spørsmålet om felles koordinering og ledelse av denne tjenesten er så langt ikke løst. På universiteter og høyskoler er det ansatt tros- og livssynsmedarbeidere fra enkelte andre tros- og livssynssamfunn ved enkelte utdanningsinstitusjoner. Ved Universitetet i Oslo organiseres dette nå i et felles samtalesenter.

De organisatoriske utfordringene er én side av saken. Økonomiske og personellmessige ressurser hos de øvrige tros- og livssynssamfunnene byr også på begrensninger. Selv der det offentlige finansierer stillinger, er det ikke alltid tilgang på kvalifiserte religions- og livssynsmedarbeidere som tros- eller livssynssamfunnet kan avse til denne typen tjeneste.

Den norske kirkes prester som arbeider i offentlige institusjoner har i lang tid hatt en rolle hvor de legger til rette for at de som tilhører andre tros- og livssynssamfunn, får mulighet til å forholde seg til en religions- eller

livssynsmedarbeider (prest, imam, samtalepartner) fra sin egen religiøse eller livssynsmessige sammenheng. I overskuelig framtid ser dette ut til å være en nødvendig løsning, ved siden av at prestedtjenestene utvikles til mer livssynsåpne tros- og livssynstjenester der det er praktisk mulig.

Referanser

Arkivmateriale

Riksarkivet, Kirke- og undervisningsdepartementets arkiv

RA/S-1007/D/Dc/L0228 Geistlig betjening ved straffeanstaltene, 0005 – Innberetning om fangenes religiøse tilstand m.v. 1847–1849.

RA/S-1007/D/Dc/L0229 Geistlig betjening ved straffeanstaltene, 0001 – Instruksjer og reglementer m.v.

RA/S-1007/D/Dd/L0219 Prestetjeneste, protestantisk kirkegård, 0001 – Prestetjenesten ved sykehusene 1952–1960. Innstilling om forandringer i prestedtjenesten ved sykehusene 1955.

Riksarkivet, Norges kristne råds arkiv

RA/PA-1890/D/Da/L0012 Norges kristne råd. Saksarkiv ordnet etter arkivnøkkel, 1992–2002.

Utvalg, 1992–2002, 0007 – Institusjonsprest 1992–2002; 0008 – Institusjonsprest 1996–1997.

Bispemøtet, Den norske kirke

Protokoller fra Bispemøtet 1917–.

BM 23/1949 Prester som hospitanter ved psykiatriske institusjoner.

BM 29/1951 Prestetjeneste ved sykehusene.

BM 15/1952 Prestetjenesten ved sykehusene.

BM 6/1956 Prestetjenesten ved sykehusene.

BM 1/1957 Prestetjenesten ved sykehusene.

BM 6/1958 Prestetjenesten ved sykehusene.

BM 7/1980 Kirkelig tjeneste ved helse- og sosialinstitusjoner

Presteforeningens arkiv

068 Sykehusnemnda: Innstillinger vedr. sykehusprestutdannelsen og pastoral-klinisk utdanning i Norge Avgitt 5. nov. 1975; Protokoller

Legg 068.4 Sykehusprestutdannelsen 71–76

068.3 Geistlig betjening av institusjoner

072.2 Fængselsprest. Legg 02 Opprettelse av fem nye stillinger som fængselsprest.

Trykte kilder og litteratur

Aftenposten. (1976, 21. februar). «Anstaltprest» blir «institusjonsprest», s. 5.

Agøy, N. I. (2023). *Knuste drømmer. Kirken og arbeiderbevegelsen. Tiden fra 1940 til ca. 1960*. Scandinavian Academic Press.

- Anordning om Tugthuset Indrettelse i Christiania og de fattiges forflegning i Agershuus Stift. 2. dec. 1741. (1841). I F. A. Wessel-Berg (Udg.), *Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge i Tidsrummet 1660–1813. Udgivne i Udtog, Første Bind. 1660–1746* (s. 786–806). J. W. Cappelen. Transkribert tekst tilgjengelig på <https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/lover-reskripter/Tukthusforordningen/tukthusanordningen.pdf>.
- Bang, A. C. (1909). *Erindringer*. Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag.
- Beretning Om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1878. Den Kongelige Norske Regjerings underdanigste Indstilling af 6 August 1802*. Norges officielle Statistik. Udgiven i Aaret 1880 B. No. 3, Ringvolds Bogtrykkeri.
- Beretning Om Rigets Strafarbeidsanstalter for Aaret 1879. Den Kongelige Norske Regjerings underdanigste Indstilling af 10de August 1882*. Norges officielle Statistik. Ny Række, udgiven i Aaret 1882 B. No. 3, Ringvolds Bogtrykkeri.
- Berggrav, E. (1928). *Fangens sjel – og vår egen: Erfaringer og iakttagelser fra Botsfengslet i Oslo*. Aschehoug.
- Bloch-Hoell, N. (1968). *Diakonissehusets første hundre år 1868–1968. – at vi skulle vandre i dem*. Diakonissehuset i Oslo.
- Bugge, C. A. (1916). *Fra min Fængselstid. Tretten Aar blant Forbrydere*. Jacob Dybwad.
- Bull, E., Krogvig, A. & Gran, G. (Red.). (1925). *Norsk biografisk leksikon: Bd. 2. Bjørnstad–Christian Frederik*. Aschehoug.
- Bøe, M. H. (2022). En sykehusimam for alle? Organisering og representasjon i religions- og livssynsbetjening («chaplaincy») for muslimer ved norske sykehus. *DIN. Tidsskrift for religion og kultur*, (1), 35–61. <https://ojs.novus.no/index.php/DIN/article/view/2077/2048>
- Danbolt, L. J. & Stifoss-Hanssen, H. (2020). Health care chaplaincy in the Nordic countries. Transformations and perspectives. I E. A. Zeder, P.-Y. Brandt & J. Besson (Red.), *Clinique du sens* (s. 35–46). Éditions des archives contemporaines. <https://doi.org/10.17184/eac.3272>
- Danbolt, L. J. & Zock, H. (Red.). *Tidsskrift for praktisk teologi*, 26(2) [Temannummer om «Chaplaincy»]. <https://journals.mf.no/tpt/issue/view/519>
- Departements-Tidende for 1850*, 22. Chr. Schibsted.
- Departements-Tidende for 1878*, 50. Chr. Schibsted.
- Departements-Tidende for 1879*, 51. Chr. Schibsted.
- Ellingsen, T. (Red.). (2017). *Kirkeordinansen av 1537* (T. Ellingsen, Overs.). Cappelen Damm Akademisk.
- Endr. i tjenesteordn. for fengselsprester. (2000). *Forskrift om endring i forskrift om tjenesteordning for fengselsprester* (FOR-2000-02-07-183). Lovdata. <https://lovdata.no/LTI/forskrift/2000-02-07-183>
- Farsund, G. (1980). Fra embetsprest til pastoralklinisk virksomhet. I C. Astrup, A. A. Dahl & N. Retterstøl (Red.), *Gaustad sykehus 125 år. Det psykiatriske sykehus i dag – fra enhet til mangfold* (s. 120–133). Universitetsforlaget.
- Fengselsloven (1958). *Lov om fengselsvesenet* (Lov-1958-12-12-7) [Opphevet]. Lovdata. <https://lovdata.no/lov/1958-12-12-7>
- Fjellbu, A. (1926). *Kristelig studenterliv i Norge*. Gyldendal.
- Fjellbu, A. (1960). *En biskop ser tilbake*. Gyldendal.
- Fredwall, T. (2016). Tro i lukkede rom: Åndelig omsorg i norske høysikkerhetsfengsler. I P. Leer-Salvesen & T. Mesel (Red.), *Moralske borgere: Refleksjoner over etikk og samfunn* (s. 204–225). Portal Akademisk.
- Fridhov, I. M., Brandt, H., Røberg, V., Thorp, T. & Torjuul, R. S. (1994). *Organiseringen av prestatjenesten i fengsle*. Justisdepartementet & Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Fridhov, I. M. & Langelid, T. (2017). Importmodellen i norsk fengselsvesen. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, 104(3), 259–288. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v104i3.115050>

- Frøshaug, H., Kvarme, T. & Rimestad, A. (1955). *Innstilling fra det sakkyndige utvalg til å utrede spørsmålet om mulige forandringer i prestetjenesten ved sykehusene* [Upublisert]. Kirke- og undervisningsdepartementets arkiv, Riksarkivet, RA/S-1007 /D/Dd/L0219.
- Furseth, I. (2001). *Muslims in Norwegian prisons and the defence* (KIFO-rapport 15). Tapir.
- Furseth, I. (2006). Flerreligiøsitet i norske fengsler. I L. Kühle & C. Lumholt (Red.), *Straffens menneskelige ansigt? En antologi om etik, ret og religion i fængslet* (s. 213–238). Anis.
- Furseth, I. (2014). The ambiguity of secular and religious space: The Norwegian penitentiary system. I R. van den Breemer, J. Casanova & T. Wyller (Red.), *Secular and sacred? The Scandinavian case of religion in human rights, law and public space* (s. 152–169). Vandenhoeck & Ruprecht. <https://doi.org/10.13109/9783666604492.152>
- Furseth, I. & Kühle, L. (2011). Prison chaplaincy from a Scandinavian perspective. *Archives de Sciences Sociales des Religions*, 56(153), 123–141. <https://doi.org/10.4000/assr.22784>
- Grankvist, R. (1982). *Nidaros kirkes spital 700 år. Trondhjems hospital 1277–1977*. F. Bruns bokhandels forlag.
- Grung, A. H. (2021). Pluralisering av åndelig og eksistensiell omsorg i norske institusjoner: Utfordringer, muligheter og spørsmål. *Kirke og Kultur*, 126(4), 366–379. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-3002-2021-04-07>
- Grønningseter, F. (1969). Behov for studentmenighet. *Kirke og kultur*, 74(2), 102–110.
- Hamar bispedømmeråd. (1977). *Kirkelig tjeneste ved institusjonene i Hamar bispedømme. En utredning fra et utvalg oppnevnt av Hamar bispedømmeråd*. Hamar bispedømmeråd.
- Hansson, K. (1935). *Norsk kirkerett*. Aschehoug.
- Heiene, G. (1992). *Eivind Berggrav: En biografi*. Universitetsforlaget.
- Helse- og omsorgsdepartementet. (2009, 1. desember). *Rett til egen tros- og livssynsutøvelse* (Rundskriv I-6/2009). <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/i-62009-rett-til-egen-tros-og-livssynsu/id587577/>
- Hestvold, O. (1987). *Alex Johnson. Et liv i spenningsfelt*. Universitetsforlaget.
- Høverstad, T. (1918). *Norsk skulesoga. Det store interregnum 1739–1827*. Steenske forlag.
- Høydal, P. F. (1975). Pastoral-klinisk utdannelse for sjelesørgere. I H. Frøshaug, D. J. Kvebæk & I. S. Ravnsborg (Red.), *Visjon og vilje. Festskrift til overlege Gordon Johnsen på 70-årsdagen 29. desember 1975* (s. 16–25). Fabritius.
- Haanes, V. L. (2022, 29. juni). J. C. Heuch. I *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/J.C._Heuch
- Imsen, S. & Winge, H. (2003). *Norsk historisk leksikon: Kultur og samfunn ca. 1500–ca. 1800* (2. utg.). Cappelen Akademisk Forlag.
- Innst. 208 L (2019–2020). *Innstilling fra familie- og kulturkomiteen om Lov om tros- og livssynssamfunn (trossamfunnsloven)*. Familie- og kulturkomiteen. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2019-2020/inns-201920-208/?m=-1>
- Innst. O. nr. 32 (1975–1976). *Innstilling fra kirke- og undervisningskomiteen om lov om endring i lov av 5. april 1957 om geistlige embets- og tjenestemenns lønnsforhold m.v. og i lov av 19. juni 1969 om kateketteneste*. (Ot.prp. nr. 12). Kirke- og undervisningskomiteen. <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1975-76&paid=6&wid=b&psid=DIVL599>
- Instrux for de ved Rigets Straffarbeidsanstalter ansatte Præster*, bestemt ved Kongelig Resolution af 28de Juni 1879.
- Inter Collegas*. (1986), 18(2). Den norske kirkes presteforening.
- Inter Collegas*. (1991), 21(3). Den norske kirkes presteforening.
- Johansen, M. (2001). *Bot og bedring gjennom 150 år. Historikk og historier fra Bodsfængslet i Christiania*. Oslo fengsels hustrykkeri.
- Justis- og politidepartementet & Kultur- og kirke departementet. (2009). *Samarbeid om tros- og livssynstjenester i fengsel* (V-13B/2009; G-3/2009) [Rundskriv]. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/rundskriv-v-13b2009/id571299/>

- Kirkemøtet. (2023). *Kirkens tjeneste i samfunnsinstitusjoner. Sak KM 8/23*. Den norske kirke, Kirkemøtet. https://www.kirken.no/globalassets/kirken.no/om-kirken/slik-styres-kirken/kirkemotet/2023/saksdokumenter/km_08_0_23_kirkens%20tjeneste%20i%20samfunnsinstitusjoner.pdf
- Kirkerådet. (1981). *Tjenester og stillinger i Den norske kirke*. Bispedømmenes fellesråd – Kirkerådet. (Først utgitt 1976, opptrykk 1978)
- Kirkerådet. (1990). *Kirken og fangeomsorgen*. Betenkning fra Kirkens diakoni- og samfunnsråd (KM-dokument nr. 14.2/90). Kirkerådet.
- Kirkerådet. (1993). *Å leve med dommen. Kirken og kriminalomsorgen*. Kirkerådet.
- Kirkerådet. (2002). *Samme kirke – ny ordning. Om ny ordning av Den norske kirke, med særlig vekt på forholdet mellom kirke og stat*, Innstilling fra Kirkerådets kirke/stat-utvalg. Kirkerådet.
- Kolstad, K. & Os, E. (2002). Sykehuspresten – kirkelig integritet og helsefaglig integrering. Roller i spenningsfeltet mellom kirke og sykehus. I M. Huse & C. Hansen (Red.), *Møteplass for presteforskning. Presten i norsk kirke- og samfunnsliv* (s. 229–254) (KIFO-rapport 22). Tapir Akademisk Forlag.
- Kongeriget Norges Hof- og Stats-Calender for Aaret 1816*. (1816). Jacob Lehmann.
- Kongeriget Norges Stats-Calender for 1844*. (1844). J. W. Cappelen.
- Kortner, O., Munthe, P. & Tveterås, E. (1979). *Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon: Bd. 3*. Aschehoug & Gyldendal.
- Kriminalomsorgen. (2008/2023). Religion og livssyn. Strfgjfl. § 23. Religion og livssyn. *Retningslinjer til straffegjennomføringsloven revidert 27. oktober 2008, lov og forskriftsbestemmelser oppdatert 16. januar 2023*. Kriminalomsorgen.
- Kriminalomsorgen (u.å.). *Retningslinjer til straffegjennomføringsloven*. Kriminalomsorgen. <https://www.kriminalomsorgen.no/retningslinjer-til-straffegjennomfoeringsloven.411497.no.html>
- Kvalsnes, A. M., Barth, G. H. & Utne, J. O. (1989). *Kirkens arbeid blant studenter*. Utredning fra en arbeidsgruppe. Kirkerådet.
- Kvarme, I. T. G. (1991). *Fengselspresttjenesten: Dens bakgrunn og innhold med spesiell vekt på perioden fra 1851 til 1991* [Mellomfagsoppgave]. Institutt for kriminologi og strafferett, Universitetet i Oslo.
- Lov angaaende Bodsfængslet ved Christiania og om Anvendelse af Celler ved de øvrige Strafarbeidsanstalter av 12. juli 1848. I C. Bull (Red.). (1851). *Love, Anordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m. M., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse (...)* (s. 513–517). Chr. Grøndahls Forlag.
- Lov om Almueskolevæsenet i Kjøbstæderne av 12. juli 1848. (1986). *Skolehistoriske aktstykker Nr. 5, 2. utg.* Selskap for norsk skolehistorie.
- Lov om Fængselsvæsenet av 13. oktober 1857. (1861). I E. Mørch & L. J. Vogt (Red.), *Love, Andordninger, Kundgjørelser, aabne Breve, Resolutioner m. M., der vedkomme Kongeriget Norges Lovgivning og offentlige Bestyrelse (...)* (s. 475–485). Chr. Grøndahls Forlag.
- Lov om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide av 31. mai 1900. (1900). *Norsk Lovtidende, Iste Afdeling*, 434–445.
- Lov om fængselsvæsenet og om tvangsarbeide av 12. desember 1903. (1904). *Love vedtagne paa tre og femtiende ordentlige Storting 1903/1904. Tillæg til Stortingstidende* (s. 1–9). Stortinget.
- Lunde, N. T. (2003). *Fra Forsvaret i kirken til kirken i Forsvaret: Kirkelig-militære relasjoner i Norge gjennom 1000 år*. Eide forlag.
- Lunde, N. T. (2021). *Fra feltprestkorps til tros- og livssynskorps* [Mastergradsoppgave]. Universitetet i Oslo.
- Lunde, N. T. (2022, 31. august). *Kirkelig tjeneste i samfunnsinstitusjoner* [Faglig utredning for Kirkerådet]. Den norske kirke. <https://www.kirken.no/contentassets/ae37aade775144a1ac968acc72069748/kirkelig%20tjeneste%20i%20samfunnsinstitusjoner.pdf>
- Luthersk Kirketidende*. (1973). 108(3).

- Luthersk Kirketidende. (2002). 137(14).
- Mamen, H. C. (Red.). (1955). *Dikemark sykehus 1905–1955*. Dikemark sykehus.
- Mannsåker, D. (1954). *Det norske presteskaper i det 19. hundreåret*. Sosialhistoriske studiar. Det Norske Samlaget.
- Meddelelser om Det norske Fængselsvæsen i det 19de Aarhundrede. *Udgitet af Expeditionschefen for Fængselsvæsenet* (1904). Norges officielle Statistik. Fjerde Række Nr. 86.
- Fængselsstyrelsens Aarvog 1901–1902. I Kommission hos H. Aschehoug & Co.
- Mæland, B. & Lunde, N. T. (2017). From confessional to concessional: The adaptation to religious pluralism by the chaplaincy of the Norwegian Armed Forces. I T. Brekke & V. Tikhonov (Red.), *Military chaplaincy in an era of religious pluralism: Military-religious nexus in Asia, Europe and USA* (s. 162–184). Oxford University Press.
- Naterstad, I. A. (1996). Den norske kirkes studentprest – et kirkelig nærvær på universitetet i Oslo. *Norsk teologisk tidsskrift*, 97(2–3), 94–102.
- Norges kristne råd. (2000). *Institusjonspresttjenesten – en felles oppgave?* [Upublisert]. Norges kristne råd. RA/PA–1890/D/Da/L0012 Norges kristne råd. Saksarkiv ordnet etter arkivnøkkel. 1992–2002. Utvalg, 1992–2002, 0007 – Institusjonsprest 1992–2002.
- NOU 1975: 30. (1975). *Stat og kirke*. Kirke- og undervisningsdepartementet.
- NOU 1976: 26. (1976). *Prestenes etterutdanning*. Kirke- og undervisningsdepartementet.
- NOU 2006: 2. (2006). *Staten og Den norske kirke*. Kultur- og kirke departementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2006-2/id156177/>
- NOU 2013: 1. (2013). *Det livssyns åpne samfunn. En helhetlig tros- og livssyns politikk*. Kulturdepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2013-1/id711212/Odelstingstidende.1975-1976.>
- Prop. 130 L (2018–2019). *Lov om tros- og livssynssamfunn (trossamfunnsloven)*. Barne- og familiedepartementet.
- Reglement for Smaafængslerne*. (1905). Udfærdiget af Fængselsstyrelsen 1 Marts 1905.
- Retterstøl, N. (2022, 29. juni). Gordon Johnsen. I *Norsk biografisk leksikon*. https://nbl.snl.no/Gordon_Johnsen
- Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn. (2017). *Chaplaincy på norsk – om tros- og livssynstjenester i fremtidens Norge* [Konferansenotat]. Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn. <https://stl.no/wp-content/uploads/2023/04/Chaplaincy-pa-norsk-konferansenotat-2016.pdf>
- Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn. (2018, 6. februar). *Chaplaincy på norsk 2018*. <https://stl.no/chaplaincy/chaplaincy-pa-norsk-2018/>
- Schaanning, E. (2007a). *Menneskelaboratoriet: Botsfengslets historie*. Scandinavian Academic Press.
- Schaanning, E. (2007b). Fra sjelesorg til sjelsgranskning – prestens rolle i Botsfengslet. *Kirke og kultur*, 112(3), 272–287. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3002-2007-03-06>
- Smith, P. S. (2003). *Moralske hospitaler: Det moderne fængselsvæsenes gennembrud 1770–1870*. Forum.
- SOU 1949: 53. (1949). *Betänkande med förslag till ordnande av den andliga vården vid sjukhusen. Avgivet av tillkallade sakkunniga den 31 oktober 1949*. Ecklesiastikdepartementet.
- Statistisk sentralbyrå (u.å.). *Utvikling av medlemstall i Den norske kirke. 1970–2012. Absolutte tall og andel*. <https://www.ssb.no/164130/utvikling-av-medlemstall-i-den-norske-kirke.1970-2012.absolutte-tall-og-andel>
- Steenstrup, B. (1968). *Hvem er hvem?* Aschehoug.
- Stendal, M. (2013). *Presteteneste ved offentlige sykehus. Profesjon under utvikling eller utfasing? Ei spørsmålsstilling og ein rapport frå innsida av tenesta*. Oslo bispedømme.
- Stifoss-Hanssen, H., Danbolt, L. J. & Frøkedal, H. (2019). Chaplaincy in Northern Europe. An overview from Norway. *Tidsskrift for praktisk teologi*, 36(2), 60–70. <https://doi.org/10.48626/tpt.v36i2.5355>
- St.meld. nr. 17 (2007–2008). *Staten og Den norske kirke*. Kultur- og kirke departementet.

- Stortingstidende*. (2009–2010).
- Straffegjennomføringsloven. (2001). *Lov om gjennomføring av straff* (LOV-2001-05-18-21). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2001-05-18-21>
- Teigen, O. (1986). Pastoralklinisk utdanning i Norge. I E. A. Nilsen (Red.), *Sjelesorg og psykoterapi. En pastoralpsykologisk antologi* (s. 321–327). Luther.
- Tjenesteordning for fengselsprester. (1997). *Tjenesteordning for fengselsprester* (FOR-1997-11-20-1179). Lovdata. <https://lovdata.no/LTI/forskrift/1997-11-20-1179>
- Tjenesteordning for fengselsprester. (2016). *Tjenesteordning for fengselsprester* (FOR-2016-04-11-1813) [Opphevet]. Lovdata. <https://lovdata.no/LTI/forskrift/1997-11-20-1179>
- Vansvik, S. (2023). *Fra kapellaner til chaplaincy. Om etableringen, profesjonaliseringen og videreutviklingen av prestetjeneste på norske sykehus – sett fra Midt-Norge*. Eget forlag.
- Wessel-Berg, F. A. (1847). *Register til Rescripter, Resolutioner og Collegial-Breve for Norge 1660-1813*. J. W. Cappelen.
- Årbok for Den norske kirke*. (1953). Forlaget Land og Kirke. (Utgitt år 1952)
- Årbok for Den norske kirke*. (1961). Forlaget Land og kirke.
- Årbok for Den norske kirke*. (1971). Forlaget Land og kirke.
- Årbok for Den norske kirke*. (1984). Verbum.
- Årbok for Den norske kirke*. (1997). Kirkens Informasjonstjeneste.
- Årbok for Den norske kirke*. (2005). Kirkens informasjonstjeneste.
- Årbok for Den norske kirke*. (2012). Den norske kirke, Kirkerådet.
- Årsheim, H. (2020). Norway: Religion in the prison system. I J. Martínez Ariño & A.-L. Zwilling (Red.), *Religion and prison: An overview of contemporary Europe* (s. 285–298). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-36834-0_18